

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

Obor kulturní antropologie

**Gender v jazyce a užívání generického maskulina
v českém jazyce**

Gender in language and using generative masculine in Czech language

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Martina Kunčíková

Olomouc 2013

Vypracovala: Kristýna Ryšková

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí bakalářské práce Mgr. Martině Kunčíkové, za cenné rady a trpělivost při vedení mé práce. Dále děkuji své rodině za podporu, především bratrovi Jiřímu Ryškovi za odborné rady v oblasti informačních technologií. V neposlední řadě děkuji také zástupcům škol ve Zlínském kraji za vstřícnost a distribuci dotazníků.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá vztahem mezi genderem a jazykem a zkoumá užívání generického maskulina v českém jazyce. Práce je pojímána jako výzkum genderového maskulina v singuláru, kde má stejnou měrou zastupovat i ženský rod a je rozdělena do dvou částí.

Teoretická část je rozdělena do tří větších kapitol, které se postupně věnují genderu, jazyku a následně genderové lingvistice. V první kapitole jsou představeny základní odborné pojmy z problematiky gender studies a feminismu, které jsou pro práci klíčové. Druhá kapitola charakterizuje jazyk a vysvětluje jeho vztah k genderu. Třetí kapitola již představuje nově se vyvíjející lingvistickou disciplínu – genderovou lingvistiku.

Empirická část je založena na realizaci kvantitativního výzkumu, jehož respondenty byli studenti středních škol z města Valašské Meziříčí. Sběr dat probíhal formou dvou velmi podobných dotazníků, které se lišily pouze v užití generického maskulina u jednoho dotazníku a obou rodů substantiv u druhého dotazníku.

Klíčová slova: gender, genderová lingvistika, generické maskulinum, genderová korektnost

Abstract

This thesis deals with the relationship between gender and language and examines the use of generic masculine in Czech language. The work is conceived as research in to the singular generative masculine, where equally represent the feminine as well. Work is divided into two parts.

The theoretical part is divided into three main chapters, which deal in turn with gender, language, and gender linguistics. The first chapter introduces the basic concepts of technical issues, gender studies and feminism, which are crucial for the work. The second chapter describes the language and explains its relationship to gender. The third chapter is about newly evolving linguistic discipline - gender linguistics.

The empirical part is based on the implementation of quantitative research, the respondents were high school students from town Valašské Meziříčí. Data collection was conducted through two similar questionnaires that differed only in the use of generic masculine in one questionnaire and both genders of nouns in the second questionnaire.

Key words: gender, gender linguistics, generic masculine, gender correctness

Obsah

Úvod	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	10
1. Gender z hlediska sociologického	11
1.1. Základní odborné pojmy	12
1.1.1. <i>Gender</i>	12
1.1.2. <i>Genderová identita</i>	13
1.1.3. <i>Genderová role</i>	13
1.1.4. <i>Genderové stereotypy</i>	14
1.1.5. <i>Feminismus</i>	14
1.2. Různé přístupy k genderovým teoriím	15
1.2.1. <i>Esencialismus</i>	15
1.2.2. <i>Konstruktivismus</i>	16
1.2.3. <i>Poststrukturalismus</i>	17
1.3. Počátky genderových studií v ČR	17
1.3.1. <i>Gender Studies, o. p. s.</i>	18
1.3.2. <i>Oddělení Gender & sociologie</i>	19
1.4. Gender jako zdroj sociálního znevýhodnění	20
1.4.1. <i>Feminizace chudoby</i>	20
1.4.2. <i>Sexismus</i>	20
2. Gender z hlediska jazykového	22
2.1. Jazyk	23
2.1.1. <i>Struktura jazyka</i>	24
2.1.2. <i>Funkce jazyka</i>	24
2.2. Jazyk ve vztahu k genderu	25
2.2.1. <i>Teorie deficitu</i>	26
2.2.2. <i>Teorie dominance</i>	26
2.2.3. <i>Teorie diference</i>	26
3. Genderová lingvistika	28
3.1. Oblasti zkoumání genderové lingvistiky	29
3.2. Genderová korektnost	30
3.3. Genderová lingvistika v ČR	31
3.4. Kultura genderově vyváženého vyjadřování - příručka vydaná MŠMT	32
3.4.1. <i>Jazyk, diskriminace a demokracie</i>	33
3.4.2. <i>Genderová kultura projevu v českém jazykovém prostředí</i>	34
3.5. Generické maskulinum	35

3.5.1.	<i>Generické maskulinum jako problém genderové lingvistiky</i>	36
3.5.2.	<i>Jiné přístupy ke generickému maskulinu</i>	37
II.	EMPIRICKÁ ČÁST	38
1.	Výzkumné cíle	40
1.1.	Hlavní cíl	40
1.2.	Vedlejší cíle	40
2.2.1.	<i>Vedlejší cíl č. 1</i>	40
2.2.2.	<i>Vedlejší cíl č. 2</i>	40
2.2.3.	<i>Vedlejší cíl č. 3</i>	40
2.2.4.	<i>Vedlejší cíl č. 4</i>	40
2.	Výzkumné hypotézy	41
2.1.	Hlavní výzkumná hypotéza	41
2.2.	Vedlejší výzkumné hypotézy	41
2.2.1.	<i>Vedlejší hypotéza č. 1</i>	41
2.2.2.	<i>Vedlejší hypotéza č. 2</i>	41
2.2.3.	<i>Vedlejší hypotéza č. 3</i>	41
3.2.1.	<i>Vedlejší hypotéza č. 4</i>	41
3.	Operacionalizace výzkumných hypotéz	42
3.1.	Operacionalizace hlavní výzkumné hypotézy	42
3.2.	Operacionalizace vedlejších výzkumných hypotéz	42
3.2.1.	<i>Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 1</i>	42
3.2.2.	<i>Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 2</i>	42
3.2.3.	<i>Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 3</i>	42
3.2.4.	<i>Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 4</i>	43
4.	Metody a techniky	43
5.	Organizace výzkumu – časový harmonogram	44
6.	Finanční náročnost	45
7.	Výzkumný tým	45
8.	Analýza a interpretace výsledků	46
	Závěr	50
	Seznam použité literatury	51
	Přílohy	54
	Příloha č. 1 – Dotazník č. 1	54
	Příloha č. 2 – Dotazník č. 2	55
	Příloha č. 3 – Kompletní tabulka odpovědí	56
	Příloha č. 4 – Desatero genderové korektnosti	57

Úvod

Ve své bakalářské práci se budu snažit představit dvě interdisciplinární témata, která k sobě v posledních letech našla cestu a vytvořila samostatnou disciplínu. Gender a jazyk dávají dohromady genderovou lingvistiku, která je v našem prostředí stále velmi diskutovanou a pro mnohé kontroverzní vědou. Přestože si genderová studia během posledních dvaceti let vybudovala své nezastupitelné místo mezi sociologickými vědami, stále jsou očima široké veřejnosti vnímána jako zbytečná či předpojatá. V případě použití pojmu feministická lingvistika, který se běžně užívá v anglosaských zemích, se můžeme dokonce setkat s přívlastky „zaujatá“, „fanatická“ či „politicky nekorektní“. Řada lidí stále vnímá gender a feminismus jako synonymum, z čehož pramení negativní konotace, která se obecně k pojmu feminismu váže. Odborníci na gender studies i feminismus se shodují, že negativní přijetí souvisí s nepřírozeným vývojem feministických teorií na našem území. V 60. letech 20. století se ve světě začala prosazovat tzv. druhá vlna feminismu, která se soustředovala na boj s nerovnostmi, které i přes oficiální rovnost mužů a žen dále přetrvávaly. Jednalo se hlavně o nemožnost konkurence na trhu práce, který přes různou míru kvalifikace výrazně privilegoval muže. Do popředí se dostává také problematika socializace, jazyka a postavení žen v rozličných oblastech společenského života. Tento vývoj však kvůli totalitnímu zřízení tehdejšího Československa nemohl na našem území proběhnout. Proto se začíná šířit až v 90. letech 20. století zároveň i s tzv. třetí vlnou, která se vyměřuje právě od 90. let 20. století po současnost. Neomezuje se pouze na pracovní či politickou oblast, ale snaží se popsat genderové rozdíly ve společnosti a odhalovat subjektivitu ženského pohlaví.

Práce je rozdělena na dvě části. První část je teoretická a představuje teoretická východiska pro kvantitativní výzkum, který je podkladem k druhé praktické části. Teoretická část je rozdělena do tří tematických kapitol. První kapitola se zaměřuje na problematiku genderu z hlediska sociologického, definuje gender, uvádí základní odborné pojmy a uvádí do počátků Gender studies, o. p. s. v České republice.

Druhá kapitola se zabývá genderem z hlediska jazykového. Nejprve charakterizují sociolingvistiku, která dala základy ke zkoumání genderu v jazyce, poté uvádím definice jazyka, jeho strukturu i funkce. V závěru uvádím jaký má gender vztah k jazyku a jaké teorie se k tomuto vztahu v rámci vývoje vztahovaly.

Třetí a poslední kapitola teoretické části je věnována genderové lingvistice, která problematiku genderu a jazyka spojuje. Představuji pole působení genderové lingvistiky jak v zahraničí, tak hlavně u nás v České republice. Stěžejní podkapitolou je pojednání o příručce genderově vyváženého vyjadřování, kterou financovalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v roce 2010. Dále se věnuju problematice genderového maskulina, na kterém je založeno empirické zkoumání praktické části.

Praktickou část představuje realizovaný kvantitativní výzkum, který se bude snažit dokázat význam genderové lingvistiky se zaměřením na nadužívání tzv. generického maskulina. Výzkum probíhá na základě dvou téměř totožných dotazníků, které se liší užitím dubletní varianty s lomítkem, nebo samostatným mužským rodem (generativním maskulinem). Dotazník má celkem 10 otázek. Domnívám se, že řada otázek může být zavádějících, protože se dotazují na oblíbeného herce/herečku, či zpěváka/zpěvačku. V tomto případě budou respondenti odpovídat na základě svých citů a pocitů, takže genderový rozdíl v odpovědích nemusí být relevantní. Další otázky například asociační, které mají zaznamenat první myšlenku a zjistit, zda položená otázka v myslích respondentů zahrnuje muže i ženy. Mezi takové otázky patří např. „*Vymyslete si typické jméno a příjmení pro učitele, nebo učitelku. Použijte svou fantazii.*“ Protipól s generativním maskulinem zní: „*Vymyslete si typické jméno a příjmení pro učitele. Použijte svou fantazii.*“ Cílem je porovnat odpovědi z dotazníků č. 1 a č. 2. Do dotazníku jsem se zároveň snažila vložit vědomostní otázky, na které by bylo možné vybírat odpovědi z dvojice jmen – ženského a mužského. Za takovou považuji otázku: „*Jaký panovník, nebo panovnice je v českých zemích nejvíce spojován/a s reformami a osvícenstvím?*“ A opakem je: „*Jaký panovník je v českých zemích nejvíce spojován s reformami a osvícenstvím?*“ Zde se nabízejí pouze dvě varianty odpovědí, a to Marie Terezie nebo Josef II. Oba panovníci jsou ve středoškolských učebnicích považováni za osvícené reformátory, proto se dá těžko soudit, který z nich je významnější, a proto bude důležité porovnat odpovědi na základě výzkumu.

I. TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část bakalářské práce je rozdělena do tří tematických bloků, ve kterých budou představeny základní pojmy z oblasti gender studies, sociolingvistiky a jazykové korektnosti. První kapitola pojednává o pojmu gender z hlediska sociologie. Definuje rozdíl mezi genderem a pohlavím, uvede důležité pojmy a popíše vývoj Gender studies v České republice. Druhá kapitola se zabývá tenderem z hlediska jazykového. Vymezuje a definuje jazyk a popisuje jak jej gender ovlivňuje. Třetí kapitola spojuje gender a jazyk, když pojednává o genderové lingvistice, která si teprve získává své místo mezi vědami, ale pro tuto problematiku je klíčová, stejně jako genderová korektnost a generické maskulinum.

*Biologie není naším osudem. Nedomnívám se,
že ženy nebo muži jsou determinováni buď anatomii
nebo ekonomikou, ačkoli jsem názoru,
že obojí přispívá k definici toho, čím můžeme být
a co se musíme snažit přesáhnout.*

Sheila Rowbotham, 1973¹

1. Gender z hlediska sociologického

Problematika genderu nebyla v antropologických studiích zastoupena po relativně dlouhou dobu. Souvisí to i s relativně mladou problematikou, jakou gender představuje. Termín gender se začíná objevovat až od 60. let minulého století. V předchozích výzkumech se pracovalo pouze s kategorií pohlaví, která má spíše biologické konotace a je považovaná za přirozenou, neměnnou. Situace se však začala měnit od sedmdesátých let minulého století, což souviselo s rozvojem feministických teorií. Dokonce i Bronislawovi Malinowskému bylo vyčítáno, že zcela opominul důležité ženské instituce a zveličoval podíl mužů na reprodukci společnosti. Pro tento přístup se používá termín androcentrický, andros je řecký výraz pro muže.² V posledních dekádách 20. století se řada antropologů zaměřila na pojem „původní matriarchát“, který se stal předmětem řady srovnávacích výzkumů. Nejnovější výzkumy se však již nevztahují pouze na postavení žen, ale soustředí se na konkrétní vztahy mezi muži a ženami napříč různými společnostmi. Z těchto výzkumů navíc vyplývá, že problematika genderu se netýká pouze žen, ale také mužů. Gender je silně ovlivněn sociální skutečností, proto se na něj nesmí pohlížet jako na přirozenou konstrukci, jako je třeba příbuzenství nebo etnicita. S tím souvisí i obrovská kulturní rozmanitost pojetí genderu a konvencí s ním spjatých.³ V současné době se řada humanitních věd začíná problematikou genderu zabývat. Výsledkem je také vznik nových disciplín, mezi nimi i genderová lingvistika.

¹ SPENDER, Dale. Jazyk z dílny mužů [orig. Man-Made Language]. Překlad Renata Kamenická. In. *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Vydání první. Praha: Slon, 1998. S. 250.

² SOUKUP, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum, 1996. 303 s.

³ Tamtéž.

1.1. Základní odborné pojmy

1.1.1. Gender

Ústředním pojmem, který se prolíná celou prací je slovo *gender* [džendr], které pochází z řečtiny a znamená rod, a to nejen na úrovni biologické, ale také gramatické. Psycholog Robert Stoller⁴ v roce 1968 navrhl převzetí termínu gender z gramatiky, aby se od biologických znaků rodu odlišily sociokulturní funkce. Gender se do češtiny nepřekládá, protože doslovný překlad „rod“ nevystihuje obsah pojmu. Sociologové i odborníci z Ústavu pro jazyk český AV ČR se proto dohodli termín gender nepřekládat a zachovat anglický originál.

Obecně můžeme říci, že gender je vše, co označuje rozdíly mezi pohlavími ze sociálního i kulturního hlediska. Výše zmíněný Robert Stoller ve své knize *Sex and Gender* z roku 1968 definuje gender jako *pojem, který má spíše psychologické a kulturní konotace a biologickým pojmům „mužský“ a „ženský“ odpovídají názvy genderu „maskulinní“ a „feminní“*. Ty mohou být zcela nezávislé na (biologickém) pohlaví. Gender je podíl maskulinity a femininity u dané osoby a je zřejmé, že u mnoha lidí jsou přítomny obě tyto kvality.⁵ Alena Hrdličková v *Úvodu do gender studies* považuje gender za sociální konstrukt, který vyjadřuje vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy, jež jsou formovány kulturou a společností.⁶

Podle *Slovníku kulturních studií* je gender odkaz ke kulturním předpokladům a praktikám, které ovládají konstruování mužů, žen a jejich sociálních vztahů. Feminita a maskulinita jako projevy genderu jsou výsledkem kulturní regulace chování, které se považuje za sociálně přiměřené danému pohlaví.⁷ Chápání genderu je tudíž silně ovlivněno danou kulturou, jejími vzorci, strukturou obyvatelstva a dalšími sociálními faktory. Na rozdíl od pohlaví, které je stálé a neměnné⁸, představuje gender mnohem větší kategorii s možnostmi proměny jak v čase, tak v kultuře. *Velký sociologický slovník* navíc ještě klade důraz na

⁴ Robert Jesse Stoller (1924-1991) byl americký psychoanalytik, který se zabýval výzkumem genderové identity.

⁵ OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. 171 s.

⁶ HRDLIČKOVÁ, Alena. *Úvod do gender studies*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. S. 8. 147 s.

⁷ BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006. S. 57. 208 s.

⁸ S tím souvisí také možnost si operativně změnit biologické pohlaví v případě, že „nesedí“ gender s biologickými predispozicemi.

kategorie rozdílných charakteristik s označením „feminní“ a „maskulinní“, které odrážejí očekávání spjatá s rolemi muže a ženy.⁹

1.1.2. Genderová identita

Z výše uvedených definic vyplývá, že gender je přímým výsledkem socializace člověka, která v tomto případě začíná již před narozením. Určením pohlaví dítěte začíná okolí utvářet jeho *genderovou identitu*, která se bude po celý život vyvíjet a zároveň určovat i jeho genderovou roli ve společnosti. Na základě prostředí, ve kterém žijeme a lidí se kterými se stýkáme, budujeme vlastní genderovou identitu, která se stává součástí identity osobní. Jedinec se učí, jak by se měl v rámci svého pohlaví chovat, jak by měl jednat, vyjadřovat se, ale také oblékat a vystupovat vůči svému okolí. V americké nemocnici John Hopkins Hospital se tým psychoanalytiků podílel na projektu „experimenty přírody“, ve kterém se zabývali pacienty, kteří nemají dokonale vyvinuté biologické pohlaví, a kteří jsou do jisté míry hermafrodičtí. Na základě těchto výzkumů bylo dokázáno, že primární roli ve vývoji genderové identity má vztah rodičů k dítěti, jejich představy a očekávání.¹⁰ Genderová identita se vyvíjí přibližně ve stejném období jako mateřský jazyk, to znamená během prvních dvou let života.¹¹

1.1.3. Genderová role

Souhrn očekávaných jednání spjatých s konkrétním pohlavím se nazývá *genderová role*. Tento soubor vlastností není stejný ve všech společnostech, liší se dokonce i v různých socioekonomických vrstvách i subkulturách každé společnosti. Do těchto rolí patří například představy o ženské a mužské kráse, o pozici žen a mužů v rodině, o míře participace na výchově dětí, o vhodných vlastnostech, zájmech i oborech profesní kariéry. Genderová role nám říká, jak bychom se měli jako žena / muž oblékat, vyjadřovat se, chovat, myslet a podobně. Zároveň svou generovou rolí vyjadřujeme to k jakému genderu patříme, kým se cítíme i to, jak chceme, aby nás společnost vnímala.¹²

⁹ MAŘÍKOVÁ, Hana a kol. *Velký sociologický slovník*. I., A-O Praha: Karolinum, 1996. S. 354.

¹⁰ Na výzkumu se podíleli Dr. Robert Stoller, Dr. John Money, Dr. John Hampson a Dr. Joan Hampsonová. Stěžejním pojmem výzkumu byla „genderová identita“ či „psychosexuální orientace“ – pocit jedince, že patří k určité skupině pohlaví. Jednotlivé případy byly velmi zajímavé a rozmanité, přesto v 95% odpovídalo pohlaví dané výchovou identitě genderu.

¹¹ A. OAKLEYOVÁ. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. 171 s.

¹² JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita – vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. 288 s.

1.1.4. Genderové stereotypy

Pokud je definovaná charakteristika feminity či maskulinity přijímána za obecně platnou, pokud jsou předpoklady vztahující se k genderu považovány za jediné správné, normální a zakládá se na nich přístup ke konkrétním lidem, hovoříme o *genderových stereotypch*. Ve *Slovníku kulturních studií* je stereotyp popsán jako názorná a jednoduchá reprezentace, která redukuje jedince na soubor přehnaných, většinou negativních povahových rysů, a je tedy formou reprezentace, která na základě moci určuje podstatu druhých lidí (esencializme je).¹³ Stereotypy se nejčastěji používají v situacích, které jsou pro nás nové, nebo jako zjednodušující pravidlo. „Tento kognitivní nástroj má své ekonomické výhody – šetří čas a energii, kterou bychom museli vynaložit na komunikaci a poznávání.“¹⁴ Pokud stereotypy používáme výhradně s mužskými nebo ženskými očekáváními jsou označovány jako genderové stereotypy. Genderová lingvistika klade důraz na odstranění stereotypů, které existují ve formě ustálených spojení, čímž mohou uživatele jazyka přesvědčit o jejich pravdivosti. Často bývají spojovány se slovy jako „tradiční“ nebo „normální“ popřípadě „klasické“. Některé genderové stereotypy již oslabily svůj význam, přesto z hlediska feministického hnutí jsou stále velmi problematické a diskutabilní. Důsledkem těchto stereotypů může být odlišnost vzájemné komunikace i nedostatek příležitostí na trhu práce jak pro muže, tak pro ženy. Jednotlivci, kteří se snaží vymanit z genderových očekávání, kteří se snaží rozbít genderové stereotypy však bývají ve společnosti přijímáni většinou negativně. Pokud se ženy snaží chovat navzdory stereotypům bývají označovány za kariéristky (priorita zaměstnání), mužatky (oblast vzhledu, zájmů, volbě zaměstnání) nebo hysterky (prvky aktivní a asertivní komunikace). Přestože emancipační prvky chování a jednání mají stále negativní konotace, je toto chování stále více přijímáno u žen než u mužů.

1.1.5. Feminismus

K terminologii genderu bezesporu patří také feminismus, je totiž důležité tyto dva pojmy nezaměňovat. Feminismus představuje ideologický a filozofický názor, který vychází z přesvědčení o nerovném postavení žen ve společnosti.¹⁵ Tvrzení, že se jedná o čistě ženskou doménu je mylná. Většina sociologů/mužů totiž tvrdí, že existují rozdíly mezi muži a ženami, ale jakákoliv rozdílnost nemůže být základem pro diskriminaci. Feminismus se zabývá také

¹³ BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006. S. 57.

¹⁴ JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita – vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. s. 27.

¹⁵ HRDLIČKOVÁ, Alena. Úvod do gender studies. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. S. 8.

otázkou mužů, protože pevně stanovené genderově podmíněné role omezují nejen ženy, ale i muže. Obecná shoda panuje v tom, že v počátcích byly důležitými mezníky boj amerických osad za nezávislost a Velká francouzská revoluce. „Ženy byly okolnostmi nuceny přejímat role mužské a zároveň si uvědomovaly, že jsou schopny je převzít.“¹⁶

1.2. Různé přístupy k genderovým teoriím

Genderové teorie od počátku vycházely ze současných feministických hnutí. Problematika genderu tvoří komplex přístupů, které se formovaly na základech filozofických a sociologických teorií. Různé přístupy se však téměř vždy snažily pochopit a vysvětlit generovou rozdílnost a z ní pramenící generovou dominanci. Vývoj genderových studií je úzce spjat s tzv. druhou vlnou feminismu, které je nejvíce spojováno se jménem francouzské filozofky Simone de Beauvoirové. „Ženou se člověk nerodí, ale stává.“¹⁷ je výrokem, který se cituje napříč celými feministickými i genderovými studiemi. V následující kapitole představím tři základní přístupy k genderové otázce a jazyku. Jedná se o esencialismus, konstruktivismus a poststrukturalismus.

1.2.1. Esencialismus

První genderové teorie se začaly uplatňovat od počátku 40. let a do konce 60. let 20. století. V té době byly založeny na filozofickém esencialismu. *Esencialismus (lat. essentia – bytost, podstata) je filozofický pojem označující učení, které vychází z názoru, že bytnost, tzn. esence, předchází bytí, tzn. esenci. ... Tvrdí, že každý objekt vědeckého zkoumání, tedy i člověk, je pouze tím, čím je jeho esence. Tento objekt má současně řadu inherentních a stálých vlastností, a proto není bezpodmínečně nutné jej zkoumat v rámci všech kontextů, v nichž se vyskytuje.*¹⁸ V problematice genderu se vychází z čistě biologických predispozic, které odlišují muže od ženy a naopak. S esencialismem je spojen biologický determinismus, podle kterého je život jednotlivce určován výhradně biologickou podstatou. V sociologii se stanovuje *status quo*, jež má za cíl ospravedlnění nerovnosti a diskriminace na základě pohlaví. Na základě binárního rozdělení společnosti muž – žena byla postavena společenská

¹⁶ OSVALDOVÁ, Barbora. *Česká média a feminismus*. Praha: Slon/Libri, 2004.

¹⁷ BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha, Orbis: 1968. 412 s.

¹⁸ TRÁVNÍČEK, Jiří, HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno, Host: 2006. S. 194.

smlouva určující moc tzv. „silnějšího pohlaví“. Přístup založený na tradici společenské hierarchie a její zachování lze chápat v rámci paradigmatu strukturálního funkcionalismu.¹⁹

Kritika konstruktivistického přístupu se objevovala již od 60. let 20. století a opírala se výzkumy, které se zabývaly vlivem pohlaví na gender. Ty přišly se závěry, že pohlaví a gender se nemusí vždy shodovat, nejsou jasným protipólem. Sociální a biologické faktory jsou ve vzájemné interakci, proto opominutí jednoho z nich by mohlo výrazně ovlivnit vědecké závěry, které by byly založeny pouze na poloviční pravdě.²⁰ Kritikou esencialismu začíná tzv. třetí vlna feminismu, která se spojuje s postmoderními teoriemi a trvá víceméně dodnes.

1.2.2. Konstruktivismus

Zpochybnění binarity biologického pohlaví a sociálně konstruovaného genderu se začíná uplatňovat *konstruktivistický přístup*. Konstruktivita je vlastnost vnímání a poznání, která je závislá na aparátu vnímání, na systému pojmů a konvenci. Tím tvoří protiklad k realistickému pojmání světa esencialismu.²¹ Sociální konstruktivismus staví do popředí oblasti sociálního učení rolí a za hlavní faktor vývoje genderové identity považuje genderovou socializaci a interakci. V posledních letech se pozornost zaměřuje také na roli jazyka, který je nástrojem jak socializace, tak i interakce.

Zásadní díla konstruktivistického přístupu k genderu se vztahují k sociolingvistice a genderové otázce v rámci edukačního procesu. V sociolingvistice se začalo poukazovat na odlišnosti v jazykových prostředcích mužů a žen. Robin T. Lakoffová napsala studii *Language and Women's Place*, ve které popsala a představila tzv. ženský jazyk. V komunikaci jsou pro ženy typické například tázací dovětky, nepřímost, vyhýbání se konfliktu, ale také tišší hlas nízká míra asertivity. Dale Spenderová zpopularizovala rozdíly v komunikaci mezi mužem a ženou prvotní studií *Man made language*²². Zde se snažila vysvětlit, že rozdíly v používání jazyka mohou výrazně ovlivnit i paradigmatu sociálněvědních oborů. „*Jednou z hlavních námitek proti významům konstruovaným ženami je, že jsou chybné a předpojaté. V patriarchální společnosti existuje předem daná struktura umožňující označovat ženské poznání za „subjektivní“ (a emocionální) a stavět je do protikladu*

¹⁹ RENZETTI, Claire M., CURRAN, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, Karolinum: 2003. 642 s.

²⁰ Tamtéž

²¹ TRÁVNÍČEK, Jiří, HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno, Host: 2006. S. 406.

²² V českém překladu *Jazyk z dílny mužů*.

k „objektivnímu“ mužskému poznání.“²³ Zároveň zde nastínila problém tzv. umlčované ženy, jejíž genderovou rolí v rámci jazyka je spíše mlčet, než mluvit a spíše souhlasit, než odporovat.

1.2.3. Poststrukturalismus

V následujícím období *poststrukturalismu* se do popředí zájmu dostává diskurs a performativní teorie. Klíčovými pracemi jsou díla Judith Butlerové a Michaela Foucaulta. Nové postupy a principy bádání jsou zaměřeny na jazykovou a diskursivní stránku genderové problematiky. Tento směr se v genderových studiích objevuje až počátkem 90. let 20. století a představuje posun od studia sociální reality k analýze jazykových prostředků, které utvářejí a reprodukují skutečnost. Koncepce genderových rozdílů konstruktivismu jsou brány jako nedostatečné, protože nepracují s kontextem a neberou v potaz i jiné faktory, například etnikum nebo věk.²⁴

1.3. Počátky genderových studií v ČR

Zájem o genderová studia a feminismus obecně se v České republice mohl naplno rozvíjet až s pádem totality a přechodem k demokracii. V 90. letech 20. století byla již genderová studia v zahraničí zcela běžnou vědní disciplínou, zejména v USA, Francii a Německu. České společenské prostředí proto muselo během velmi krátké chvíle dohnat vývoj celé problematiky. Genderem se zabývají hlavně sociologové v souvislosti s politikou rovných příležitostí na trhu práce i ve vzdělávání. Další oblastí zájmu je jazyk a genderově korektní vyjadřování, kterým se zabývá mladé odvětví lingvistiky, a to genderová lingvistika. V následující kapitole se budu věnovat nejvýznamnější organizaci zabývající se genderovými studiemi v ČR, informace čerpám z oficiální webové stránky www.genderstudies.cz a veškerou citaci uvádím pod čarou.

²³ SPENDER, Dale. Jazyk z dílny mužů [orig. Man-Made Language]. Překlad Renata Kamenická. In OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení. Vydání první. Praha: Slon, 1998. s. 238-258, 21 s.

²⁴ STRÁNSKÁ, Eva. *Genderové difference v mluveném a psaném projevu žáků základní školy jako aktuální problém současné pedagogiky*. Olomouc, 2011. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce M. Krobotová.

1.3.1. Gender Studies, o. p. s.

Gender Studies, o.p.s. patří mezi organizace, která se nejvíc zasloužila o zviditelnění a propagaci genderových studií. Jedná se o neziskovou nevládní organizaci, která má za cíl informovat, konzultovat a vzdělávat veřejnost v otázkách vztahů mužů a žen a jejich postavení ve společnosti. Zároveň slouží jako databáze informací souvisejících s genderovou tematikou, k čemuž patří provozování knihovny, která obsahuje řadu materiálů a publikací na témata feminismu, gender studies i práv mužů a žen.²⁵

Zrod organizace se datuje do listopadu 1991, kdy socioložka Jiřina Šiklová²⁶ založila ve svém bytě odbornou knihovnu Curriculum centrum, které se stalo kontaktním střediskem českých ženských organizací. Kromě Jiřiny Šiklové se na činnosti organizace podílely i další ženy²⁷ a založily *Nadaci Gender Studies*. Oficiálně byla zaregistrovaná v roce 1992 a po změně zákona v roce 1998 přeměněná na obecně prospěšnou společnost *Gender Studies, o. p. s.* Počet knih (zejména darovaných od amerických kolegyní) se za 15 let rozrostl tak, že sbírka se stala jednou z největších ve střední a východní Evropě. Knihovna navíc spravovala i knižní fond lesbických organizací (např. Promluva, Lambda nebo A-klub) a v roce 1997 získala sbírku vzácných dokumentů - Archiv Elišky Krásnohorské.²⁸ Nejdůležitějšími sponzory byla po řadu let německá organizace *Heinrich Boell Stiftung*. Finanční podpora zajišťovala nákup knih a realizaci přednášek na předních českých univerzitách i veřejně dostupných místech (např. přednáška *Žena v dějinách města Prahy* v říjnu 1993 ve spolupráci s Archivem hl. města Prahy). Tato nadace částečně podporuje *Gender Studies, o. p. s.* dodnes. V roce 1992 vyšly první studie o genderu v odborných časopisech a začal první cyklus přednášek na FF UK.²⁹

²⁵ *Gender studies: Kdo jsme* [online]. 2008 [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/gender-studies/kdo-jsme.shtml>

²⁶ Jiřina Šiklová (1935) je česká socioložka a publicistka. Za totality patřila k reformnímu křídlu KSČ, ze kterého však v roce 1969 vystoupila a od 70. let spolupracovala na distribuci exilových knih, v roce 1977 podepsala Chartu 77. Podílela se na založení Katedry sociologie FF UK a po revoluci iniciovala i založení Katedry sociální práce na FF UK, v jejíž čele byla až do roku 2000. Založila také Centrum a knihovnu Gender Studies v Praze. V roce 1995 získala ocenění Žena Evropy, v roce 1999 jí byla udělena Medaile za zásluhy I. stupně a v únoru 2000 dostala plaketu Alice Masarykové za zásluhy o rozvoj sociální práce v ČR.

²⁷ Zejména knihovnice Jana Hradilková a Kanaďanka Laura Busheikin, kolem nichž se vytvořila skupina žen, zakladatelek budoucí Nadace Gender Studies.

²⁸ Eliška Krásnohorská (1847 - 1926) byla česká spisovatelka, libretistka a klíčová osobnost českého emancipačního hnutí 19. století. Byla členkou a posléze i starostkou *Ženského výrobního spolku českého*, který v roce 1871 založila Karolina Světlá. Zároveň byla redaktorkou *Ženských listů*.

²⁹ *Gender studies: Historie* [online]. 2008 [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/gender-studies/historie.shtml?x=237046>

Obecně se dá říct, že rok od roku se aktivita i zájem o Gender Studies stupňuje. Vzrůstající mediální zájem o postavení žen a mužů, práva žen i o obecné společenské a kulturní problémy přineslo řadu nových periodik, veřejně přístupných databází i projektů³⁰, které přitahují stále více a více lidí. Období od roku 2005 se považuje za přelomové, protože svým rozsahem a vlivem dosáhla GS na status odborné organizace, která v oblasti rovných příležitostí poskytuje informace všem, kteří o ně mají zájem. V současné době pracuje v GS téměř 20 stálých zaměstnankyň a spolupracuje s řadou externistek, odbornic a odborníků na tuto problematiku. Knihovna GS se rozrostla na největší knihovnu ve střední a východní Evropě na genderové téma. Pokrývá řadu tematických oblastí, mimo jiné také násilí na ženách, genderové aspekty sociologie a filozofie či politický život a práva.³¹

Mezi důležité aktivity Gender Studies patří také podpora sladování osobního a profesního života, kde se snaží zbořit stereotypní pohled na rozdělení rolí v rodině, zaměstnání i domácnosti. Kladné přijetí vyplývá i ze zvýšeného zájmu o firemní školky, které jsou výhodné jak pro zaměstnance, tak i pro zaměstnavatele.

Nejnovějším projektem je snaha o zlepšení situace osob nad 45 let a žen v předdůchodovém věku na trhu práce.

1.3.2. Oddělení Gender & sociologie

Dalším významným oddělením je *Oddělení Gender & sociologie*, které bylo založeno v roce 1990 pod *Sociologickým ústavem AV ČR*. Oddělení propojuje výsledky z vlastních výzkumů s teoretickými studii dané problematiky. Součástí je *Národní kontaktní centrum - ženy a věda*, které bylo založeno v roce 2001 za podpory programu EUPRO MŠMT ČR. Od roku 2000 také vychází časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, který vychází 2x ročně jak v tištěné tak elektronické podobě.³²

³⁰ Např. projekt *Ženy, muži a média* zahrnoval četné semináře a debaty s novináři i zástupci reklamních agentur. Součástí byl výzkum, který ukázal, jakým způsobem média prezentují a reprezentují ženy.

³¹ *Gender studies: Historie* [online]. 2008 [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/gender-studies/historie.shtml?x=237046>

³² *Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.: Gender & sociologie* [online]. 2005 [cit. 2013-03-10]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/departments/cz/4/42/Gender-sociologie.html>

1.4. Gender jako zdroj sociálního znevýhodnění

"Až nastane rovnost mezi muži a ženami, odejdeme".³³ Tak zní prohlášení Gender Studies. Cílem společnosti je vytvářet prostor pro diskuzi o postavení a rovných příležitostech žen a mužů. Usilují o odstraňování genderových stereotypů ze společnosti, výchovy a vzdělávání a hlavně z trhu práce. Genderové stereotypy mohou vyvolávat negativní následky zejména při přijímání do zaměstnání a menší platové ohodnocení pro ženy. Obecně se předpokládá, že ženy nejsou dostatečně asertivní, vůdčí a energické pro práci na vysokých postech, stereotypně se říká, že žena dává přednost snadnějším a časově méně náročným povoláním. V praxi se pak opravdu stává, že ženy ve vyšších pozicích jsou spíše výjimkou. Zaměstnavatelé také při přijímacích pohovorech dávají přednost mužům. Snad ještě více diskutovaným tématem je rozdíl platů mezi muži a ženami. Studie Gender Studies ukázala, že na stejné pozici má muž v průměru o 26 % vyšší mzdu než žena se stejnou kvalifikací a vzděláním. Evropský průměr je přitom 17,5 %.³⁴

1.4.1. Feminizace chudoby

Diskriminace v oblasti práce bývá označováno jako genderově podmíněné sociální vyloučení, tzv. feminizace chudoby. Větší riziko chudoby je zaznamenáno u žen, což se týká zejména svobodných matek a cizinek. Svobodné matky mají obtížnější pozici na trhu práce, jsou omezovány péčí o dítě a mají větší problém vůbec práci sehnat. Problém však zasahuje i vdané ženy, které mají v rámci rodiny omezený přístup ke společným zdrojům a kvůli nižšímu platu mívá i podstatně nižší důchod.³⁵

1.4.2. Sexismus

Sexismus označuje diskriminaci na základě pohlaví. Z větší části se to týká negativního hodnocení žen, které bývá založeno na představě o přirozené podstatě daného pohlaví.³⁶ V genderové lingvistice jsou veškeré genderové stereotypy považovány za sexistické, protože už ze své podstaty mají za cíl diskriminovat jedno či druhé pohlaví. Sexismus je velmi rozšířený v médiích, nejvíce v reklamách. Kritika se snáší na reklamy,

³³ Prohlášení. *Gender Studies* [online]. 2008 [cit. 2013-03-21]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/gender-studies/prohlaseni.shtml>

³⁴ HOVORKOVÁ, Kateřina. Firmy proti diskriminaci žen nasadily samolepky a genderově korektní jazyk. In: *iDnes.cz/Finance* [online]. 2011 [cit. 2013-03-21]. Dostupné z: http://finance.idnes.cz/firmy-proti-diskriminaci-zen-nasadily-samolepky-a-genderove-korektni-jazyk-176-/viteze.aspx?c=A111208_1697729_viteze_sov

³⁵ MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon, 1999. S. 51-53.

³⁶ NÜNNING, Ansgar (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. S. 708.

kteře představují ženy jako sexuální objekty, které mohou být odměnou při koupi nabízeného produktu. Mnohdy bývají ženy prezentovány v klasických genderových rolích u pračky, myčky či sporáku. Dále ve spojení s dvousmyslným sexistickým výrokem bývají navíc mnohdy zbaveny identity, jsou zobrazovány bez hlavy, siluetou nebo animací. Více se prohlubují genderové stereotypy, když se ženy zobrazují jako slabé a pasivní bytosti čekající na záchranu mužského jedinice.

Mediálně známým příkladem sexismu se stal výrok nedávné prezidentské kampaně. Oba kandidáti, kteří postoupili do druhého kola se sexistickým narážkám nevyhnuli. Přestože média i veřejnost se o tento problém ihned zajímala, omluvu přednesl pouze jeden z kandidátů. Dne 18. ledna 2013 v prezidentské debatě v přímém přenosu prohlásil Miloš Zeman: *„Knižata měla právo první noci a díky tomu zdegenerovala, protože své nevolnice nemusela znásilňovat, vydávat na to energii. Zatímco my zemani jsme si právo, nejen v sexuální oblasti, museli vždy těžce vybojovat, a proto jsme nezdegenerovali.“*. Je energie vydaná k umožnění aktu znásilnění opravdu evoluční výhodou? Autor výroku při konfrontaci s nařčením ze sexismu se ohradil slovy: *„Ten výrok vůbec nebyl namířen proti ženám. ... Je mi líto, pokud to ženy vztáhly na sebe.“*³⁷

³⁷ KOPECKÝ, Josef. Sexistické narážky v kampani. Nevyhnuli se jim Zeman ani Schwarzenberg. In: iDNES / Zprávy. [online]. 2013 [cit. 2013-03-22]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/zeman-ani-schwarzenberg-se-v-kampani-nevyhnuli-sexistickym-poznamkam-1es-/domaci.aspx?c=A130124_120224_domaci_kop

*Co cítíme, mluvíme, co mluvíme, cítíme,
řeč má být ve shodě s životem.*

Lucius Annaeus Seneca³⁸

2. Gender z hlediska jazykového

V následující kapitole se zaměřím na problematiku jazykovou, na vztah jazyka a genderu, uvedu základní pojmy ze sociolingvistiky a jazykovědy a představím genderovou lingvistiku, která ze sociolingvistiky vychází.

Sociolingvistika se řadí mezi pomezí lingvistické vědy nikoli proto, že by stála na okraji, ale protože má interdisciplinární charakter a čerpá z více vědních disciplín, což ji staví na pomezí hned několika oborů. Řada lingvistických otázek je spojena s vývojem, složením a organizací lidské společnosti, proto je možné využít sociologických metod výzkumu i v rámci lingvistiky. Díky tomu má blízký vztah k etnolingvistice, lingvistické antropologii i sociologii. Etnolingvistika se zajímá výhradně o jazyk přírodních národů v kontextu jejich kultury a environmentálního prostředí. Na rozdíl od toho se lingvistická antropologie zabývá vztahy mezi jazykem, kulturou a společenskými vrstvami napříč celým světem.³⁹

Moderní sociolingvistika se formovala od 60. let 20. století hlavně jako komunikačně-pragmatický protipól teoretickým východiskům Chomského⁴⁰ generativní gramatiky. Obecně můžeme říci, že sociolingvistika zkoumá vztah jazyka a společnosti, kde neopomíjí vnější faktory jako například věk, společenskou třídu, pohlaví či gender. Jiří Černý⁴¹ navíc uvádí: „Podstatou zkoumání sociolingvistiky je studium jazyka v závislosti na složení společnosti, zaměřuje se na to, jakým způsobem je jazyk užíván, jaká sociální struktura jej užívá nebo jak se jazykové změny v příslušném společenství šíří.“⁴² Z toho vyplývá přirozený zájem o stratifikaci národního jazyka, jak z hlediska geografického tak společenského. Pokud se jazyk různí v závislosti na geografii hovoříme o dialektech, společenské rozdíly charakterizují

³⁸ ČEJKA, Mirek, LOTKO, Edvard. *Jazyk a jazykověda I. Úvod do studia jazyka pro bohemisty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. S. 5.

³⁹ ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998. S. 216. 248 s.

⁴⁰ Noam Chomsky (1928) je americký filozof a lingvista. Mezi nejznámější teorie patří teorie generativní gramatiky, která říká, že většina jazykové znalosti je vrozená. Vrozená podstata lingvistické znalosti se označuje jako univerzální gramatika.

⁴¹ Jiří Černý (1936) je český romanista a lingvista. Zaměřuje se na španělskou, portugalskou a obecnou lingvistiku. V současné době působí na katedře romanistiky FF UP. Mezi jeho nejznámější publikace patří: *Dějiny lingvistiky* (1996), *Úvod do studia jazyka* (1998) a *Malé dějiny lingvistiky* (2005).

⁴² ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998. S. 218. 248 s.

sociolekty, například slangy nebo profesionalismy. Vedle variantnosti jazyka patří k centrálním tématům také diglosie⁴³, bilingvismus⁴⁴ nebo multilingvismus⁴⁵.

2.1. Jazyk

Jazyk je především považován za společenský jev, který je zcela vázán na život člověka v lidské společnosti. Zároveň je život člověka přímo závislý na schopnosti ovládat jazyk, protože skrze komunikaci probíhá velká část socializace. Edward Sapir⁴⁶ pronesl myšlenku, že bez možnosti komunikace by se nemohl udržet, ba ani fungovat, žádný organizovaný celek. Tvrdí, že jakékoli sociální chování v sobě obsahuje komunikaci vyjádřenou ať už v explicitním, či implicitním smyslu. A přestože existují i ostatní způsoby a systémy komunikace, za nejúčinnější a nejefektivnější prostředek komunikačního jednání stále označuje jazyk.⁴⁷

Jazyk je centrálním prvkem kultury i socializace, proto se jím zabývá řada vědních oborů a lingvistika patří mezi nejstarší vědy vůbec. O důležitosti jazyka svědčí i obrovský zájem vědců, který je patrný od antiky přes renesanci a vyvrcholil v 18. století a v popředí zájmu zůstal dodnes. 20. století je navíc obdobím, ve kterém vzniklo několik pomezích disciplín a přístupů k jazyku, které dnes již mají své stálé místo mezi vědními obory. Namátkou můžu zmínit filozofii jazyka, sociolingvistiku či psycholingvistiku. Proto pro jazyk existuje hned několik definic. Způsobem nazírání a vymezení definice se mění i význam termínů, jako znak, symbol či signál. V *Sociologickém slovníku* je jazyk považován za referenční systém, který se sám vztahuje k dalším referenčním systémům (např. k sociálnímu systému, kultuře, sociální třídě, profesi atd.). Zároveň jej označuje za „*znakový systém znaků, nadindividuální strukturu a sociální fakt.*“⁴⁸ *Dějiny lingvistiky* uvádějí poměrně komplexní

⁴³ Diglosie je situace, která se vyznačuje současným používáním dvou jazyků nebo dvou různých forem jednoho jazyka na jednom území. Typická je pro cizince, kteří na oficiálních místech používají jazyk daného státu, kdežto doma mluví mateřštinou. V případě užívání stejného jazyka se rozlišuje jeho forma, např. nadnárodní spisovná varianta při oficiálních příležitostech a dialekt v neformálním styku.

⁴⁴ Bilingvismus označuje dvojjazyčné prostředí, které se může vztahovat pouze na rodinu, komunitu či celý stát. Typicky bilingvním státem je například Kanada.

⁴⁵ Multilingvismus je forma bilingvismu, která zahrnuje více než 2 jazyky.

⁴⁶ Edward Sapir (1884 - 1939) byl americký lingvista a antropolog. Představoval lingvistický strukturalismus v USA a byl jeden z tvůrců Sapir-Whorfovy hypotézy.

⁴⁷ ČEJKA, Mirek, LOTKO, Edvard. *Jazyk a jazykověda I. Úvod do studia jazyka pro bohemisty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. S. 5 – 9.

⁴⁸ GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: VICTORIA PUBLISHING, a. s., 1992. S. 148.

a velmi srozumitelnou definici: „*Jazyk je univerzální dorozumivací prostředek celospolečenské povahy, nástroj myšlení a prostředek sloužící k ukládání lidských zkušeností a k rozvíjení národních kulturních tradic. Má systémový a znakový charakter.*“⁴⁹

2.1.1. Struktura jazyka

Vzhledem k složitosti a uchopení jazyka jako celku je obvyklé rozlišovat jeho tři složky: řeč, jazyk a promluvu. Lingvistika se primárně zaměřuje na jazyk, kdežto sociolingvistika a ostatní pomezí disciplíny zkoumají všechny tři složky stejnou měrou a většinou ještě ve vztahu k jiné kategorii. Řeč je lidská schopnost užívat jazyk a dorozumívat s ostatními. Jazyk, označovaný též jako *langue*, lze označit za systém, který se řídí souborem znaků a pravidel. Promluva, neboli *parole*, je pak konkrétním sdělením, které je realizováno na základě znalostí a respektování systému jazyka. Ferdinand de Saussure, francouzský lingvista, zakladatel jazykového strukturalismu a autor dichotomického rozdělení jazyka na *langue* a *parole*, přirovnává tuto dichotomii ke hře v šachy. K tomu aby člověk mohl šachy hrát, musí znát pravidla a specifické hodnoty figur - *langue*, jednotlivé partie a tahy určitých hráčů pak představuje *parole*.⁵⁰

2.1.2. Funkce jazyka

Bezesporu nejdůležitější funkcí jazyka je funkce dorozumivací, nazývána také sdělovací či komunikativní. Komunikační jednání je možné pouze za předpokladu, že se jej účastní všechny složky komunikačního modelu⁵¹, tedy původce, adresát, kontakt, kontext, sdělení a kód. Přestože v každé komunikaci musí být zastoupeny všechny složky, vždy vystupují do popředí jen některé, podle toho jaké cíle mají splnit.

Jako celospolečenský jev zastává jazyk také funkci národní, je majetkem celého jazykového společenství a hraje důležitou roli při formování národní identity, historie a sounáležitosti. Důkazem je historická zkušenost s národním obrozením, které neprobíhalo pouze na našem území, ale podobné tendence byly zaznamenány po celém světě. Zde zároveň plní funkci spojovací, protože spojuje lidi nejen žijící v jedné době, ale umožňuje kontakt i s minulostí a budoucností, což možné především díky písmu, ale i orální tradici.

⁴⁹ ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. S. 17. ISBN 80-85885-96-4.

⁵⁰ ČEJKA, Mirek, LOTKO, Edvard. *Jazyk a jazykověda I. Úvod do studia jazyka pro bohemisty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. S. 14.

⁵¹ Schéma komunikace a jeho šest složek rozlišil ruský lingvista Roman Jakobson (1896 - 1982) ve svém díle *Lingvistika a poetika* v roce 1960.

V neposlední řadě je jazyk nástrojem myšlení. Mozková činnost je založena na smyslovém poznání, které se zpracovává skrze jazyk. Jazyk dává myšlenkám určitou podobu a následně je dokáže i sdělovat. Mluvíme-li o mentální funkci jazyka máme na mysli uspořádávání vzpomínek, vjemů, představ i schopnost paměti. Všechny informace v lidské mysli jsou zakódované jazykovými znaky.⁵²

2.2. Jazyk ve vztahu k genderu

Na počátku genderové lingvistiky stálo mnoho otázek, tezí a teorií, které byly živeny nejen feministickými studiemi, ale i filozofií postmoderny. Sociolingvisté i samotní lingvisté zkoumali vztah jazyka a genderu z různých hledisek a výsledkem byl vznik nové disciplíny, která si je vědoma rozmanitosti genderu, jazyka a společnosti. Základní tezí je, že jazyk je důležitým aspektem genderu, a proto jej nesmíme opomíjet. Z hlediska genderové lingvistiky je jazyk v pozici sociální instituce, která nese hodnotové systémy dané společností. Jazyk je nástroj popisu a odrazu sociální reality, zároveň se na vytváření sociální reality sám podílí – reálné je pouze to, co je zachytitelné a zachycené jazykem.⁵³ V. Černohorská dodává, že *„nahlížíme na jazyk jako na symbolickou strukturu, která je formována, ale zároveň má sílu formovat identity jednotlivců, stejně jako sociální realitu, v níž se pohybují.“*⁵⁴

Každý jedinec si v rámci svého vývoje buduje genderovou identitu, která mu zaručuje integraci do stejné genderové sociální skupiny. Svou příslušnost dává najevo jak vzhledem a chováním, tak také mluvním projevem. Specifický mluvním projev utváří konkrétní vztahy dané skupiny ke skupinám ostatním. Vztah jazyka a genderu je proto vnímán jako mezioborová problematika, která čerpá poznatky z antropologie, literární teorie, mediálních studií, psychologie, diskursivní analýzy, sociologie, lingvistiky, genderových teorií a zároveň je detailnější než sociolingvistika a primárně se zaměřuje na rozdíly v projevech mužů a žen. Jazyk ovlivňuje i chování a jednání a tím se jedinec může zařadit mezi danou skupinu.

⁵² ČEJKA, Mirek, LOTKO, Edvard. *Jazyk a jazykověda I. Úvod do studia jazyka pro bohemisty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. S. 5 – 23.

⁵³ VALDROVÁ, Jana. Gender a jazyk. In: *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Smetáčková, I., Vlková, K. Praha: Otevřená společnost, 2005. Str.57-59.

⁵⁴ ČMEJRKOVÁ, Světla. Mluva mužů a žen. In Kolektiv autorů ÚJČ AV ČR. *O češtině*. Praha: Česká televize, 2007. Str. 147.

Při popisu jazyka a genderu se pracuje s několika otázkami, např.: *Je jazyk determinován genderem mluvčího nebo naopak?, Jaký je vztah mezi jazykem a tenderem? Jaký je vztah identity mluvčího k obsahu sdělení?, Jsou rozdíly v projevu na základě genderu?* a podobně.⁵⁵

2.2.1. Teorie deficitu

Genderové teorie zabývající se jazykem žen a mužů vypracovaly tři přístupy k problematice. První *teorie deficitu* říká, že ženská řeč je oproti mužské deficitní, což je způsobeno geneticky i výchovou. Na základě této teorie se ženám doporučují různé kurzy komunikace, které je naučí „mluvit jako muži“. Nejvíce propagované jsou kurzy asertivity, která ženám často chybí, což se v běžném životě považuje za nevýhodu.

2.2.2. Teorie dominance

Podle druhé *teorie dominance* je užívání ženského jazyka důsledkem podřízeného postavení ve společnosti, což se následně promítá i do způsobu komunikace. Nejvýraznější představitelkou tohoto směru je Robin Lakoffová, která o existenci tzv. ženského jazyka napsala článek *Language and Women's Place* již v roce 1973. O dva roky později vydala stejnojmennou knihu, ve které vnímá ženský jazyk jako jazyk bezmocnosti a odraz podřízeného postavení. Kniha se stala jejím stěžejním dílem,

2.2.3. Teorie difference

Poslední *teorie difference* tvrdí, že ženská řeč odráží odráží jazykové i sociální normy ženských subkultur v době, kdy se utváří jejich identita. Podobně mužský způsob mluvy odráží normy mužských subkultur. Přední představitelkou je Deborah Tannenová, která mimo akademické články napsala také několik populárních publikací na téma rozdílnosti ženské a mužské mluvy. Knihy *Conversational Style: Analyzing Talk Among Friends* (1984), *That's Not What I Meant! How Conversational Style Makes or Breaks Relationships* (1986), *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation* (1990, do češtiny přeloženo *Ty mi prostě nerozumíš. Jak spolu mluví ženy a muži*) jsou psány srozumitelným jazykem, bez vědeckých termínů, a přesto se jedná o empiricky orientované a dokonale propracované analýzy každodenních dialogů. Autorka interpretuje dialogy především z pozice účastníka, čímž vytvořila neopakovatelný styl, který se vyznačuje osobním zaujetím a porozuměním

⁵⁵ STRÁNSKÁ, Eva. *Genderové difference v mluveném a psaném projevu žáků základní školy jako aktuální problém současné pedagogiky*. Olomouc, 2011. S. 80. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce M. Krobotová.

obou partnerů komunikace. Díky podmanivému psaní se dokonce staly bestsellery na knižním trhu ve Velké Británii a USA a téma genderových diferencí v jazyce se tak stalo velmi diskutovaným ve všech anglicky mluvících zemích. Podle Tannenové představuje každý dialog dvou partnerů něco jako mezikulturní komunikaci, protože každý má jiný původ, pochází z jiného zázemí, má jinou výchovu, komunikační návyky a zkušenosti z rodiny.⁵⁶

Podobný postoj zaujala také česká lingvistka Světlá Čmejrková: „*Rozdíly mezi muži a ženami jsou obdobné jako rozdíly mezi mluvčími různých kultur, kteří nejsou navzájem obeznámeni se svými zvyklostmi, a může mezi nimi proto docházet k nedorozuměním.*“⁵⁷

⁵⁶ HOFFMANNOVÁ, Jana. Feministická lingvistika?. *Naše řeč*. 1995, roč. 78, č. 2. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7234>

⁵⁷ ČMEJRKOVÁ, Světlá. Mluva mužů a žen. In Kolektiv autorů ÚJČ AV ČR. *O češtině*. Praha: Česká televize, 2007. S. 164 - 169.

*Překonat genderové bariéry mluvního projevu,
za pomoci jejich kritické reflexe,
znamená získat další kus svobody.⁵⁸*

Jana Valdřová

3. Genderová lingvistika

Genderová lingvistika patří mezi nově vzniklé lingvistické disciplíny a úzce souvisí s tzv. druhou vlnou feminismu a zájmem o problematiku jazyka na začátku 60. let 20. století. Gender je považován, stejně jako jazyk, za sociální konstrukt, který se významně podílí na socializaci člověka. Jazykové vědomí mluvčích je natolik ovlivňováno sociologickými, psychologickými a politickými aspekty, že může vytvářet různé interpretace všedních skutečností. Pavel Eisner⁵⁹ již v roce 1946 napsal, že do jazyka se vepsal určitý model uvažování o světě a tento model označil za patriarchální. Vychází z evropských jazyků a podvojného významu výrazu "homo", který znamená člověk a zároveň i muž. Stejně je to i v jazycích románských, angličtině i němčině.⁶⁰ Australská spisovatelka Dale Spender v knize *Jazyk z dílny mužů* v roce 1980 (orig. *Man Made Language*) upozorňuje, že v patriarchální společnosti existuje předem daná struktura, která umožňuje označovat ženské poznání za „subjektivní“ a stavět je do protikladu k mužskému poznání, které se považuje za „objektivní“.⁶¹ Od té doby vznikají snahy o revizi tzv. patriarchálního paradigmatu jazyka.

Zájem o jazykové diference není pouze záležitostí poslední doby. Charakteristiku ženské a mužské mluvy zkoumal již filozof Fritz Mauthner⁶² a dánský jazykovědec Otto Jespersen⁶³ na počátku 20. let 20. století. První empirické výzkumy však vznikaly až v 70. letech 20. století. Genderoví lingvisté upozornili na převahu maskulin a vedlejší roli žen v jazyce. Začíná se dokonce mluvit i o neviditelnosti žen v jazyce. Na jazyk se již nenahlíží jako na něco co představuje skutečnost, jazyk se stává principem, který konstruuje společnost.

⁵⁸ VALDŘOVÁ, Jana. *Gender a společnost*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. S. 108.

⁵⁹ Pavel Eisner (1889 - 1958) byl český překladatel, literární vědec, lingvista a publicista. Patří mezi nejvýznamnější české překladaatele - ovládal 12 jazyků.

⁶⁰ ČMEJRKOVÁ, Světla. Jazyk pro druhé pohlaví. In DANEŠ, František a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997. S. 146 - 147. ISBN 80-200-0617-6.

⁶¹ SPENDER, Dale. Jazyk z dílny mužů. In OATES-INDRUCHOVÁ, Libora. *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Slon, 1998. S. 238. ISBN 80-85850-67-2.

⁶² Fritz Mauthner (1849 - 1923) byl německý básník a filozof, který koncipoval filozofii jazyka 20. století. Jazyk považoval za nástroj, který vytváří falešný dojem o tom, že poskytuje objektivní obraz světa.

⁶³ Celým jménem Jens Otto Harry Jespersen (1860 - 1943) byl dánský jazykovědec, specialista na obecnou lingvistiku a anglickou filologii.

3.1. Oblasti zkoumání genderové lingvistiky

Jazyk byl definován jako společenský konstrukt, který ovlivňuje společenské dění. Proto kromě snahy o revizi jazyka je dalším cílem genderové lingvistiky poukázat na rozdíly mezi muži a ženami, které se projevují prostřednictvím jazyka. Tyto rozdíly můžeme pozorovat na fonetické, stylistické i lexikální úrovni. Jedná se nejen o na první pohled rozdílnou výšku hlasu, ale také i intonaci. Ženy většinou pečlivěji vyslovují a častěji střídají výšku hlasu. Možná nejdůležitější jsou však rozdíly v obsahu sdělení. Je dokázáno, že ženy primárně mluví o soukromém životě, preferují spolupráci, péči a jsou více citově vázané. Ve svých projevech jsou právě více zaměřené na svého komunikačního partnera. Užívají více otázek, zjišťovacích dovětek (např. že? a co ty?) i pestrou škálu adjektiv, která slouží hlavně k emocionálnímu hodnocení. Muži si pak ve svých projevech vytvářejí větší odstup, jsou více citově neutrální a přímější. Oproti otázkám používají více výzev a přímých pokynů. Z hlediska obsahu preferují veřejnou, politickou a občanskou tematiku.⁶⁴ Na toto téma bylo napsáno několik publikací, které se snažily popsat rozdíly mezi tzv. mužskou a ženskou mluvou v běžném životě.

Zejména v zahraničním kontextu genderové lingvistiky je stěžejním tématem vztah genderové identity, role a jazyka. Analyzují promluvy a rozhovory žen a mužů a popisují rozdíly jak z pohledu mluvčího, tak i z pohledu příjemce. Zajímají se tedy jak o recepci tak i o percepci komunikátu.

V českém prostředí se více prosazuje druhá tendence genderové lingvistiky, ta která se snaží o revizi jazyka a změnu patriarchálního paradigmatu. Primárně se zaměřuje na prosazování genderově korektního jazyka, což zahrnuje odstranění genderových jazykových stereotypů a zamezit nadměrnému užívání generického maskulina.⁶⁵

⁶⁴ STRÁNSKÁ, Eva. *Genderové diference v mluveném a psaném projevu žáků základní školy jako aktuální problém současné pedagogiky*. Olomouc, 2011. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce M. Krobotová.

⁶⁵ Tamtéž.

3.2. Genderová korektnost

Při definici genderové korektnosti bych nejdříve zmínila samotné slovo korektnost. Co vlastně znamená, že je něco korektní? Podle internetového slovníku cizích slov je korektní toto: *dbající zásad nebo jsoucí v duchu zásad poctivého, slušného vztahu mezi lidmi, správný, přesný, poctivý, (společensky) bezvadný, uhlazený, slušný, zdvořilý.*⁶⁶ Jinými slovy si korektnost můžeme představit jako pravidla slušného chování, která každý jedinec dodržuje podle vlastního uvážení. V posledních letech jsme se již mohli setkat s politickou korektností, která se ve většině státech již aklimatizovala (alespoň co se týče veřejných projevů). Politická korektnost se snaží záměrně ovlivnit jazyk tak, aby byly odstraněny některé pojmy nebo označení, které mohou být lidmi vnímány jako negativní. Většinou se jedná o jazykové stereotypy, které mohou posilovat diskriminační postoje. Obvykle se tato příznaková slova nahrazují neutrálními, formálními a zjemňujícími výrazy. Dodržování politické korektnosti se v současnosti považuje za samozřejmé ve všech mediálních projevech. Místo slepý používáme nevidomý, místo hluchý neslyšící, v Americe žijí Afroameričané, nikoli černoši, v České republice se hovoří o romské komunitě, nikoli o Cikánech.

Genderová korektnost se tedy snaží o vyjadřování, které nebude zesměšňovat, zneviditelňovat a diskriminovat jedince z hlediska pohlaví.

Snaha o zavedení genderově korektního jazyka vychází z tvrzení, že jazyk je sexistický a je do něj vepsán patriarchální model. Mezi nejčastější argument pro korekci jazyka je názor, že jazyk může vytvářet stereotypní realitu, která se odráží v médiích i ve škole, tedy v institucích, které se významnou měrou podílejí na socializaci člověka. Proto mezi nejčastější témata genderové korektnosti patří omezení způsobů vyjadřování, které může ženy opomíjet zneviditelňovat či urážet.

Přemýšleli jste někdy nad tím proč má *kuchař* jiné sémantické hodnoty než *kuchařka*? Nebo proč k řadě názvů povolání stále neexistuje přechýlená varianta ženského rodu, ačkoli ji ženy běžně vykonávají? Je žena *chirurg*, nebo *chirurgyně*? Přechylování názvů povolání a názvů osob obecně patří ke stěžejním bodům genderové korektnosti.

⁶⁶ Pojem korektní. In: *ABZ: Slovník cizích slov* [online]. [cit. 2013-03-21]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/korektni>

3.3. Genderová lingvistika v ČR

V českém prostředí se o genderové lingvistice vedou poměrně živé diskuze už od počátku jejího vzniku, tedy od 90. let 20. století. Větší pozornost si však získala až koncem 90. let, když se do debat zapojují jazykovědci, feministé, média i široká veřejnost. Stejně jako genderová studia, ani genderová lingvistika si v české společnosti neprošla úplným vývojem a chybí ji důležité počáteční kroky, které započaly v 60. letech 20. století. Empirické výzkumy o diferenci mužské a ženské mluvy patří mezi ně. Proto když se po vzoru ostatních evropských zemí v 90. letech začala genderová lingvistika zaměřovat na úpravu genderově nekorektních výrazů, pro mnohé to byl příliš velký a nepředstavitelný skok. Běžně můžeme slyšet, že genderový aspekt jazyka je pouze pomíjivou módní vlnou.⁶⁷ Právě kvůli těmto snahám o změně jazyka se o genderové lingvistice začíná mluvit a psát čím dál více, což vyvolává spíše negativní odezvy. Česká společnost se však k celé „feministické“ problematice staví většinou negativně.

Pro českou genderovou lingvistiku je typické to, že je rozdělena do dvou táborů. První, který představuje zejména Jana Valdřová⁶⁸, tvrdí, že mužské tvary, které jsou v jazyce zastoupeny v mnohem větší míře než ženské, značně diskriminují ženy a jejich nadměrné užívání je tedy nekorektní. Specializuje se hlavně na vytvoření genderově korektního jazyka, snaží se zavádět nové termíny, jiné doporučuje naopak z aktivního slovníku mluvčích zcela vyřadit.

Do druhého tábora patří například Světlá Čmejrková či Michaela Černá. Zde zastávají poněkud mírnější postoj a říkají, že místo generického maskulina může být užívání obou gramatických rodů nepřirozené a v mnohých případech i násilné. Zároveň tvrdí, že reforma češtiny pomocí příkazů zvenčí není řešením, které se navíc v mnoha případech jeví více než problémově.

Výše zmíněná Jana Valdřová, patří k nejvýraznějším osobnostem české genderové lingvistiky, byla to právě ona, která se u nás začala touto problematikou zabývat jako první. Ve svých pracích vychází z německého vývoje genderové lingvistiky. Německy mluvící země považuje za blízké ČR nejen svým historickým vývojem, ale také strukturou jazyka. Zastává

⁶⁷ VALDROVÁ, Jana. Stereotypy a klíše v mediální projekci genderu. In: *Sociologický časopis*, XXXVII, 2001/2, s. 185. ISSN 0038-0288.

⁶⁸ Jana Valdřová (1955) je germanistka a lingvistka. V současné době působí na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Je autorkou řady publikací a článků na téma genderová lingvistika a genderově citlivá pedagogika.

názor, že lingvistika odhaluje genderové asymetrie, které se zkoumají v rámci interdisciplinární genderové lingvistiky. Také říká, že na jazykový úzus je třeba pohlížet komplexně, zahrnovat i sociální situaci a znát psychologii myšlení žen. „*Způsob, jakým o ženách a s ženami mluvíme, je zároveň svědectvím o jejich společenském postavení. Zdánlivě sice záleží na každém mluvčím, jaké výrazové prostředky volí při označování osob nebo z jakého úhlu pohledu interpretuje skutečnost. Avšak ukazuje se, že se často očitáme v zajetí „tradičních“ jazykových zvyklostí, nekorektních vůči ženskému pohlaví.*“⁶⁹ Jazyk považuje za nástroj demokratizace společnosti, proto pokládá za důležité, aby se tento nástroj přizpůsobil současnému společenskému vývoji a změnil některé své prostředky. Své vědecké bádání publikovala v několika člancích, publikacích a příručkách. Aktivně prosazuje genderově korektní vyjadřování hlavně ve školství. Namátkou můžu zmínit články v publikacích jako *Interkulturní vzdělávání nejen pro středoškolské pedagogy* (2005, projekt organizace Člověk v tísni) či projekty organizace Otevřená společnost: *Gender ve škole. Příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele* (2006), *Příručka pro genderově citlivé vedení škol* (2007), *Příručka pro genderově citlivé výchovné poradenství* (2007). Nejznámější a určitě i nejkontroverznější byla však příručka vydaná za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy s názvem *Kultura genderově vyváženého vyjadřování* (2010), které bude věnovaná zvláštní kapitola.⁷⁰

3.4.Kultura genderově vyváženého vyjadřování - příručka vydaná MŠMT

Prosazování genderově korektního jazyka není v Evropě či USA žádnou novinkou. Určitě jsme zaznamenali změny v angličtině, kde se již nepoužívá *fireman*, ale *firefighter*. Ve Švédsku bylo zavedeno používání bezpohlavního osobního zájmena *hen* již v 70. letech 20. století. Od 90. let 20. století se genderová otázka stala jednou ze základních otázek Evropské unie. Byla vypracována strategie gender mainstreaming, která pomáhá realizovat rovné příležitosti pro ženy a muže v institucích, organizacích a politice. V roce 1997 byl gender mainstreaming začleněn do Amsterodamské smlouvy a představuje pro všechny

⁶⁹ VALDROVÁ, Jana. Jazyk jako demokratizace společnosti: Lingvistika odhaluje genderové nerovnosti. TransLIDÉ [online]. 2000 [cit. 2013-03-26]. Dostupné z: <http://www.translide.cz/demokratizace>

⁷⁰ Jana Valdrová. *PF JU - Katedra germanistiky* [online]. 2005 [cit. 2013-03-17]. Dostupné z: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/nj/valdrova_cz.php

členské země závazný princip.⁷¹ Vypracovat jazyková doporučení pro nesexistické vyjadřování však uložila Evropská rada komise členským státům již v roce 1990. V České republice tuto tendenci podpořilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, až v roce 2009, když zadalo vypracování genderově korektní příručky na užívání jazyka třem lingvistkám a kulturoložkám Janě Valdové, Blance Knotkové - Čapkové a Pavle Paclíkové. Snad žádná dříve vydaná příručka nebyla více diskutovaná, a to nejen na poli vědeckém, ale i veřejném. Bohužel ve většině případech se nedá hovořit o seriózní debatě ani se zavřenýma očima. Negativní byla také reakce mnohých bohemistů a jazykovědců, což vyústilo v následné stažení příručky z webových stránek MŠMT. V následujících podkapitolách představím základní témata příručky a pokusím se o vlastní reflexi. Celá příručka se dělí do tří částí, přičemž se budu věnovat pouze prvním dvěma, které se zabývají českou genderovou korektností. Třetí část s názvem „*Genderově korektní vyjadřování v angličtině a němčině*“ sice nabízí zajímavé poznatky z anglického i německého jazyka, přesto nejsou pro naši problematiku klíčové.

3.4.1. Jazyk, diskriminace a demokracie

Hlavní myšlenkou celého oddílu, který vypracovala Blanka Knotková – Čapková, je chápání jazyka jako oficiální politiky v rámci společenství. Poukazuje na slova, která mohou kvůli politickému zřízení nabýt jiných sémantických významů a konotací. Jako příklad uvádí slova jako *solidarita*, *angažovanost* či *světový mír*. Výrazy se liší v různých kontextech, avšak vždy odráží individuální postoje a společenské změny. Proto je zde jazyk považován také za nástroj k diskriminaci. Rozvíjí myšlenky o jazykovém zneviditelňování nejen žen, ale i celých skupin. Například označení *Rusové*, které se vztahuje pro celé obyvatelstvo Ruské federace, avšak opomíjí početné menšiny. Zde bych však s autorkou polemizovala. Pojem Rus / Rusové považuji za zosobněné vyjádření celé Ruské federace. Každopádně v textu je největším problémem zneviditelňování žen v jazyce výhradní užívání generického maskulina. Další témata, která jsou nastíněna je sexismus a genderová korektnost. Uvádí se *Desatero genderové korektnosti*, které bude v plném znění uvedeno v příloze. Obecně se dá říci, že toto desatero nejvíce apeluje na vymýcení tzv. genderových stereotypů a používání mužského i ženského rodu stejnou měrou.

⁷¹ Co je gender mainstreaming?. In: GENDEROVÉ NÁSTROJE / GENDER TOOLBOX [online]. 2007 [cit. 2013-03-22]. Dostupné z: http://www.gendertoolbox.org/toolbox/toolboxCZ/Tschechische%20Version/5CZMaterialien/PDF_cz/5.1.1%20Gender%20Mainstreaming_cz.pdf

Genderovou korektnost je třeba vnímat jako nástroj rovných příležitostí a svobodné volby. Nenutí muže ani ženy zastávat výhradně jen typicky ženské a mužské role. Většinový názor odpůrců se ohrazuje tvrzením, že autorky chtějí vytvořit jakousi bezpohlavní identitu každého bez rozdílu. Autorka však tvrdí opak: „*Hovoříme-li konkrétně o rovných příležitostech mužů a žen, nejde v žádném případě o to, aby se uměle či násilně stíraly jakékoliv specifické znaky u jednotlivých mužů a jednotlivých žen. Nejde ani o to, aby se růžová stala bleděmodrou a naopak.*“⁷²

3.4.2. Genderová kultura projevu v českém jazykovém prostředí

Druhá kapitola je dílem Jany Valdové, zaměřuje se na příklady sexismu v tisku, médiích a reklamách, zejména se jedná o nadužívání generického maskulina. Zároveň uvádí deset nejčastějších námitek proti změně způsobu vyjadřování, čímž nás konfrontuje s většinovým názorem společnosti. S některými postřehy se dá souhlasit, s jinými zase ne, tak či tak otevírá oči těm, kteří by podobné námitky chtěli někomu vznést a nevěděli komu. Zvláštní pozornost věnuje generickému maskulinu, a to nejen v mluveném a psaném projevu, ale také na obrázcích a vizualizacích. Poslední část je věnovaná doporučení pro genderově vyváženému vyjadřování, které opět dokládá řadou materiálu z běžného života, tisku a médií.

Jazyk považuje především za nositele kultury mezilidských vtaů a vztahů mezi pohlavími. Proto pokud označíme jazyk za sexistický, nemůžeme tvrdit, že je takový sám o sobě, ale že sexistické může být pouze jeho použití.

Doporučení pro genderově vyvážené vyjadřování se týká hlavně zviditelnění žen v jazyce. V úvodu autorka píše, že žádná z těchto doporučení nejsou závazná a nikomu nenařizují jak má mluvit nebo psát. Snaží se vytvořit příjemnou a zdvořilou komunikaci vůči ženám i mužům a vyjádřit reálný podíl žen na chodu věcí veřejných. Ačkoli byla celá příručka rychle smetena ze stolu, poznámky k propagaci ženského odborného přínosu nepovažují za nikterak nepřijatelné nebo směšné. Novinový titulek hlásající „*Klaus poslal ženu do Bankovní rady ČNB*“⁷³ jakoby se sám divil tomu, že mohla žena dosáhnout na tak vysokou pozici. V jazykových doporučeních dále oceňují používat přechýlené tvary a názvy osob tam, kde je zřejmé že se jedná o konkrétní ženu. Jedna z námitek udává, že ženy samy sebe raději označují mužskými tvary, např. poslanec, lékař, právník. Stále to vyplývá z podstaty mužských tvarů, které se veřejnosti zdají být prestižnější. Autorka udává, že pokud všichni

⁷² VALDROVÁ, Jana; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka; PAČLÍKOVÁ, Pavla. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: MŠMT, 2010. S. 14.

⁷³ Tamtéž, s. 34.

budou rezignovat na užívání ženských tvarů, této sémantické hodnoty se nikdy nezbaví. Používání mužských názvů osob pro ženy i muže se v rámci genderové lingvistiky nazývá nadužívání tzv. generického maskulina, kterému bude věnována zvláštní podkapitola.

V rozporu s genderovou korektností považují doporučení o nepřechylování cizích ženských příjmení, které autorky propagují. Právě připojením koncovky –ová dostává každá cizinka v českém jazyce svůj ženský, nezaměnitelný rod. Je zřejmé, že u známých jmen typu *Marilyn Monroe* či *Edith Piaf* se nebudeme o přechýlení ani snažit, stejně musíme respektovat i konkrétní osoby, které si nepřejí svá příjmení přechylovat. Avšak u běžných cizích příjmení bychom se přechylování bát nemuseli. Jedním z dalších důvodů proč přechylovat je také to, že čeština je flektivní jazyk a právě díky příponě –ová dokáže jména skloňovat a bez problému je začleňovat do vět i promluv.

3.5. Generické maskulinum

Užívání generického nebo také tzv. bezpříznakového maskulina v situacích, kdy mluvíme i o ženách, je jedním z ústředních témat genderové lingvistiky v českém prostředí, a proto mu budu věnovat následující podkapitolu.

Generické maskulinum původně vzniklo jako čistě ekonomický prvek jazyka. V 19. století se v Británii výnosem parlamentu ustanovilo výhradní používání mužských názvů i tam, kde bude patrné, že se jedná také o ženy. Hlavním důvodem bylo ušetření místa v úředních spisech.⁷⁴

Strukturní lingvistika vytvořila teorii o příznakovosti a nepříznakovosti členů jazykových protikladů. Z této teorie vyplývá, že maskulina mají jak roli rodově specifickou, tak i rodově neutrální, protože označují obecně lidské bytosti, čili jsou generická. Oproti tomu feminina označují vždy pouze ženský rod, jsou proto příznaková.⁷⁵ Jiří Černý souhlasí se strukturním pojetím generického maskulina a tvrzení podkládá morfologickým rozborem slov. U výrazu *studentka* poukazuje na koncovkou –ka, která má příznak ženského rodu, kdežto *student* žádný příznakový prostředek nemá.⁷⁶

⁷⁴ VALDROVÁ, Jana. *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004. S. 14.

⁷⁵ ČMEJRKOVÁ, Světlá. Jazyk pro druhé pohlaví. In DANEŠ, František a kol. *Jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997. S. 146 – 159.

⁷⁶ ČERNÝ, Jiří. Úvod do studia jazyka. Olomouc: Rubico, 1998. S. 106 – 108.

Přestože toto pojetí generického maskulina je vědecky přijatelné, přestává být v některých zemích přijatelné společensky. Jazykoví uživatelé jsou ovlivňováni sociologickými, psychologickými i politickými vlivy, které jim mohou vytvářet jiné interpretace a významy. Na základě této myšlenky vznikají snahy genderové lingvistiky o revizi patriarchálního paradigmatu v jazyce. Česká lingvistika se zaměřuje na nadužívání generického maskulina, které již nepokládá za bezpříznakové, nýbrž za diskriminující.

3.5.1. Generické maskulinum jako problém genderové lingvistiky

Genderová lingvistika se ke generickému maskulinu staví zcela jinak. Poukazuje na jeho nepříznakovost už tím, že jej píše v uvozovkách nebo užívají spojení „tzv. bezpříznakové maskulinum“. Jana Valdová souhlasí s tvrzením, že gramaticky by generické maskulinum mělo zahrnovat muže i ženu, jazyk však považuje především za nástroj komunikace a prostředek socializace, který nadměrným užíváním pouze mužského rodu může ženy znevýhodňovat. V příručce *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*, je představeno několik oblastí, kde se generické maskulinum nadužívá, a aby nedocházelo ke zneviditelňování žen navrhuje tyto alternativní způsoby vyjadřování:

- Oslovování či označování skupiny lidí

Navrhuje několik řešení. Zejména v mluveném projevu je nejlepší používat oba tvary, přičemž doporučuje pořadí střídat (*milí studenti a studentky, vážené referentky a referenti*), v psaném projevu doporučuje používat lomítka, tzv. splitting, k vyjádření dvojího rodu (*studenti / tky*). V případě, kdy je nutné zachovat ekonomičnost jazyka doporučuje zcela změnit morfologickou stavbu slov. Užívat slovesná adjektiva (*studující, vyučující, prodávající*), nebo hromadná substantiva (*žactvo, osazenstvo*).

- Označování žen

Zcela běžné je užívat mužských označení i v případě, ve kterém je zcela jasné, že se jedná o ženu. Taková slova označuje genderová lingvistika jako patriarchalismy, kterým je třeba se vyhnout (*ona je dobrý řidič; tři výherci: Jana, Monika a Pavla*). Totéž platí i o profesích, u kterých ženský protějšek buď neexistuje, nebo jeho používání není obvyklé (*chirurgyně, ministryně, notárka, právnička*).

- Názvy akcí a institucí

Mužským rodem se označují i názvy institucí, což může primárně asociovat mužského jedince a podporovat jeho autoritu (firma, podnik – *zaměstnavatel*; rubrika „*Psycholog radí..*“).

- Formuláře, dotazníky a statistiky

Ve formulářích by měly převládat *splittingové* možnosti užívající místo závorek lomítko. Závorka může inklinovat k druhořadé pozici ženského rodu (*prohlašuji, že můj syn (dcera); ředitel(ka)*). Ve formulářích je vhodné používat oslovení v 2. osobě (*podpis uchazeče – podpis uchazečky*). Za nešťastné považuje autorka také název soutěže „Největší Čech“, čímž samotná formulace názvu mohla ovlivnit výsledky. Podobně se chovají také dotazy typu „Jak vypadá typický Čech?“. Mnoho lidí si vybaví muže, většinou nepřitažlivého vzhledu, s pivem v ruce. Znamená to, že získáme charakteristiku pouze poloviny populace Čechů.⁷⁷ Ostatně o tom, jak může formulace otázky ovlivnit odpovědi respondentů se budu věnovat v empirické části práce.

Mezi první genderově korektní zákon lze považovat část zákoníku práce 167/199Sb., který nařizuje rodovou vyváženost v inzerátech nabízející práci (*hledáme právníka / právníčku*).⁷⁸

3.5.2. Jiné přístupy ke generickému maskulinu

Řada lingvistů, i z řad genderové lingvistiky, však zdaleka nepodporují teze o tom, jak by se měl český jazyk kvůli generickému maskulinu měnit. František Daneš zejména kritizuje užívání tzv. *splittingu* zejména v úředních spisech, které by se staly mnohem komplikovanější a delší. Tuto myšlenku podporuje také Klára Zelenková, která tvrdí, že korektní vyjadřování v oblasti generického maskulina je pro mediální praxi takřka nemožné.

Myslím, že zde je třeba rozlišovat mezi psaným a mluveným projevem a také mezi komunikací oficiální a neoficiální a v neposlední řadě mezi generickým maskulinem v singuláru a plurálu. Samy autorky příručky v úvodu upozorňují, že doporučení, která uvádějí nejsou pro nikoho závazná a nikomu nenařizují jak má mluvit či psát. Předkládají návod pro ty, kteří chtějí být v jazyce genderově korektní.

⁷⁷ VALDROVÁ, Jana; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka; PAČLÍKOVÁ, Pavla. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: MŠMT, 2010. S. 18 - 46

⁷⁸ Tamtéž S. 27.

II. EMPIRICKÁ ČÁST

V rámci praktické části bakalářské práce jsem provedla empirické zkoumání formou kvantitativního výzkumu. V teoretických východiscích jsem představila problematiku genderu, jazyka a okruh zájmů genderové lingvistiky. Kvantitativní výzkum je zaměřen na užívání generického maskulina v dotaznících a dokázání hypotézy, že generické maskulinum v singuláru nemůže mít zástupnou funkci mužů i žen. K tomuto účelu jsem sestavila dva dotazníky s deseti otázkami, které se liší pouze v použití gramatického rodu. Ve výzkumu jsem se inspirovala Janou Valdřovou, která se studentům zadala vyplnit dotazník, ve kterém měli vymýšlet vtipná jména a příjmení pro postavy do nového českého filmu. Ve verzi, kde byly postavy označeny generickým maskulinem, napsaly dívky 85 % mužských jmen, chlapci dokonce 93%. Ve splittingové formě dotazníku se vyskytly snahy o vyrovnanost a počet získaných jmen mužů a žen byl téměř na stejné úrovni.⁷⁹

V mém dotazníku jsem se zaměřila na vědomostní i asociační otázky, které jsem následně rozdělila do čtyř kategorií na základě jejich povahy. Do první kategorie jsem otázky vybrala tak, aby respondentovi nabízely odpovědi jak mužů tak žen stejnou měrou. Snažila jsem se tedy najít dvojice známých osobností, kteří by byli stejně známí v jedné oblasti. Sběratelé pohádek Karel Jaromír Erben a Božena Němcová. Osvícení panovníci českých zemí Marie Terezie a Josef II. Současní známí čeští tenisté Petra Kvitová a Tomáš Berdych. Sportovci na bruslích Jaromír Jágr a Martina Sáblíková.

Dále jsem do dotazníku zařadila dvě otázky, ve kterých by v jedné měl výrazně dominovat muž a v druhé žena. Jedná se o otázku známého českého zpěváka a herce spojovaného s večerníčky. Předpokládám, že Karel Gott je bezesporu zpěvákem nejznámějším (o čemž svědčí i jeho opakované ocenění Zlatý slavík), proto bude v odpovědích ženských jmen opravdu málo. České večerníčky jsou však nezapomenutelně spjaty s Jiřinou Bohdalovou. Zajímá mě, jestli přesto budou v odpovědích z dotazníku s generickým maskulinem převládat muži, nebo zda se dokáže, že i generické maskulinum v singuláru může zastupovat ženu v dotaznících.

Další sada otázek je problematičtější, protože pracuje s kategorií herec a moderátor. Nejznámější osobnost budou respondenti vybírat na základě vlastního vkusu. Chci zjistit,

⁷⁹ VALDŘOVÁ, Jana. *Gender a společnost*. Ústí nad Labem: UJEP, 2006. S 97 – 101.

jak respondenty ovlivní použité generické maskulinum, když budou vybírat z takřka neomezené škály osobností.

Podobně to bude i s otázkami asociačními, kde měli respondenti jména vymýšlet na základě uvedené kategorie učitel / student. Zde jsem se přímo inspirovala výzkumem Jany Valdové, záměrně jsem použila takové povolání, u kterého se téměř výhradně používá generické maskulinum, ačkoli jej vykonávají hlavně ženy. Otázka na jméno studenta je spíše jen doplňující.

1. Výzkumné cíle

1.1. Hlavní cíl

Hlavním cílem výzkumu je zjistit, zda v dotaznících s generativním maskulinem (dotazník č. 1) budou převládat odpovědi v mužském rodě.

1.2. Vedlejší cíle

Vedlejšími cíly je zjistit, jak velký bude rozdíl mužských a ženských jmen u odpovědí mezi dotazníky č. 1 a 2 u otázek, které jsou rozlišeny do čtyř kategorií.

2.2.1. Vedlejší cíl č. 1

Kategorie vědomostních otázek (otázky č. 1, 2, 7, 8). Přestože osobnosti z tázané oblasti jsem vybírala, tak aby byla vybrána rovnocenná dvojice, chci zjistit jaký rozdíl bude mezi odpověďmi z různých dotazníků.

2.2.2. Vedlejší cíl č. 2

Kategorie otázek s dominantní odpovědí (otázky č. 3, 4). Zde chci dokázat, že ačkoli je otázka položená tak, aby asociovala hlavně ženu, v dotazníku s generickým maskulinem se budou více vyskytovat muži.

2.2.3. Vedlejší cíl č. 3

Kategorie populárních osobností (otázky č. 5, 6). Zde si respondenti vybírají z široké škály možných odpovědí, chci zjistit jaká jména budou převládat u otázek, kde se nenabízí žádná jednoznačná odpověď.

2.2.4. Vedlejší cíl č. 4

V kategorii asociačních otázek chci zjistit nakolik jazyk dokáže reflektovat skutečnost, bez ohledu na použité generické maskulinum v otázce na typické jméno učitele / učitelky. V současné době se hovoří o tzv. feminizaci učitelství, proto chci zjistit zda osobní zkušenost s výhradně učitelkami ženami ovlivní odpovědi respondentů.

2. Výzkumné hypotézy

2.1.Hlavní výzkumná hypotéza

Na základě sestavených cílů předpokládám, že v dotaznících pouze s generativním maskulinem (dotazník č. 1) budou převládat mužská jména v odpovědích.

2.2.Vedlejší výzkumné hypotézy

Na základě stanovených cílů předpokládám, že rozdíl v mužských a ženských odpovědích se bude lišit na základě různé kategorie.

2.2.1. Vedlejší hypotéza č. 1

U následující kategorie není jednoznačná odpověď a jako správná se nabízí varianta ženská i mužská. Předpokládám, že v dotazníku č. 1 přesto budou převládat mužská jména. Naopak v dotazníku s uvedeným ženským i mužským tvarem (dotazník č. 2) se může stát, že převládat budou zase ženská jména.

2.2.2. Vedlejší hypotéza č. 2

V této kategorii předpokládám, že tam kde dominantní odpovědí je muž (otázka č. 3), budou převládat mužská jména v obou dotaznících. Stejně to je i u druhé otázky s dominantní odpovědí ženy. Přesto se domnívám, že v dotazníku s generickým maskulinem (č. 1) se bude vyskytovat mnohem více mužských jmen a rozdíl mezi mužskými a ženskými odpověďmi se tedy zmenší.

2.2.3. Vedlejší hypotéza č. 3

Navzdory obrovskému množství odpovědí bude víc odpovědí v mužském rodě. Předpokládám, že to bude způsobeno generickým maskulinem, protože u kategorie moderátora nebo herce, se generické maskulinum pro ženy v singuláru příliš nepoužívá.

3.2.1. Vedlejší hypotéza č. 4

Předpokládám, že je jazyk skutečně odrazem reality a v dotazu na jméno učitele v generickém maskulinu bude počet ženských jmen vyrovnaný s mužskými. V dotazníku č. 2, kde již explicitně bude vyjádřen i ženský rod, budou převládat ženská jména.

3. Operacionalizace výzkumných hypotéz

3.1. Operacionalizace hlavní výzkumné hypotézy

Předpokládám, že v dotaznících pouze s generativním maskulinem (dotazník č. 1) budou převládat mužská jména v odpovědích.

Všichni respondenti byli automaticky rozděleni do dvou skupin a nezávisle na sobě vyplňovali dva různé dotazníky. Indikátorem zjištění budou rozdíly mezi odpověďmi, ve kterých se vyskytovala buď ženská nebo mužská jména.

3.2. Operacionalizace vedlejších výzkumných hypotéz

3.2.1. Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 1

Předpokládám, že v dotazníku č. 1 přesto budou převládat mužská jména. Naopak v dotazníku s uvedeným ženským i mužským tvarem (dotazník č. 2) se může stát, že převládají zase ženské odpovědi.

Indikátorem zjištění bude porovnání získaných dat ze dvou dotazníků a matematické vyjádření rozdílu.

3.2.2. Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 2

Předpokládám, že tam kde dominantní odpovědí je muž (otázka č. 3), budou převládat mužská jména v obou dotaznících. Stejně to je i u druhé otázky s dominantní odpovědí ženy. Přesto se domnívám, že v dotazníku s generickým maskulinem (č. 1) se bude vyskytovat mnohem více mužských jmen a rozdíl mezi mužskými a ženskými odpověďmi se tedy zmenší.

Indikátorem zjištění bude porovnání získaných dat ze dvou dotazníků a matematické vyjádření rozdílu.

3.2.3. Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 3

Předpokládám, že navzdory obrovskému množství odpovědí bude víc odpovědí v mužském rodě.

Indikátorem zjištění bude rozdíl mužských a ženských odpovědí u otázek č. 5 a 6. Odpovědi obou otázek sečtu a budu porovnávat výsledky jednotlivých dotazníků jako by se jednalo o otázku pouze jednu.

3.2.4. Operacionalizace vedlejší výzkumné hypotézy č. 4

Předpokládám, že je jazyk skutečně odrazem reality a v dotazu na jméno učitele v generickém maskulinu bude počet ženských jmen vyrovnaný s mužskými. V dotazníku č. 2, kde již explicitně bude vyjádřen i ženský rod, budou převládat ženská jména.

Indikátorem zjištění bude matematické vyjádření rozdílu odpovědí na otázku č. 9 mezi mužskými a ženskými odpověďmi z dotazníků č. 1 a č. 2.

4. Metody a techniky

Při realizaci kvantitativního výzkumu použiji metodu matematicko-statistickou, protože je nejideálnější k zpracování velkého množství dat. Pomocí srovnávací metody najdu rozdíly v odpovědích mezi dvěma dotazníky. Rozdíly budou představovat výsledek výzkumu a určí nakolik je generické maskulinum ovlivňujícím faktorem při odpovědích.

Technikou pro sběr dat je dotazníkové šetření. Dotazník se skládá z 10 otevřených otázek, na které neexistují žádné správné odpovědi. Existují pouze odpovědi, které se respondentovi automaticky spojí s konkrétním tématem, přesto největší pozornost věnuji vědomostním otázkám, které nabízejí odpověď ženy i muže stejnou měrou. Zde se nejvíce prokáže vliv generického maskulina v dotaznících.

Díky spolupráci s IT specialistou bylo možné šířit dotazník pomocí internetové stránky <http://anketa.php5.cz>, které byly propojené s databází, kde jsem mohla sledovat frekvenci vyplňování dotazníků i jednotlivé odpovědi. Odpovědi jsme následně označili značkami, díky kterým bylo možné ihned sestavit tabulku s výsledky. Značky jsem použila následovně:

- f – ženské jméno
- m – mužské jméno
- x – žádná nebo relevantní odpověď
- w – dubletní varianta, kdy respondent uvedl jak jméno mužské tak i ženské

Dotaz do databáze je psán v jazyce SQL⁸⁰ a vypisuje počet jednotlivých značek pro každou otázku. Databáze je natolik pružná, že kdykoli označím další odpovědi, výsledky se ihned aktualizují i ve výsledkové tabulce. Proto je velmi jednoduché získat data, která nás zajímají.

Dotazník je určený pro studenty středních škol, kteří jej vyplňovali formou internetového odkazu v rámci vyučovací hodiny informatiky či jiného předmětu na počítači.

Před samotným výzkumem jsem provedla pilotní studii na 15 mě známých lidech, abych odhalila technické nedostatky. Setkala jsem se například s nekompatibilitou internetového odkazu ve všech dostupných internetových prohlížečích. Tento problém se konkrétně týkal prohlížeče Internet Explorer. Důležitým poznatkem také bylo, že do databáze se neukládaly prázdné odpovědi, které by mohly zkreslit výsledky.

5. Organizace výzkumu – časový harmonogram

Celková časová náročnost výzkumu byla zhruba 6 týdnů. První týden se pracovalo na vytvoření dotazníků, databáze a umístění na internet. Druhý týden probíhala pilotní studie, na kterou navázal třetí týden, kde se pracovalo s chybami, které bylo třeba opravit. Samotný výzkum pak zabral 3 týdny.

Výzkum byl organizován tak, že jsem osobně navštívila 3 školy ve Valašském Meziříčí⁸¹ a požádala o spolupráci se sběrem dat. Tyto školy jsem oslovila díky tomu, že s nimi mám osobní zkušenost a nachází se v regionu mého bydliště. Vyučující zadávali dotazníky vždy na konci vyučovací hodiny informatiky nebo jiného počítačového předmětu. Vyplnění dotazníku by nemělo zabrat více než 3 minuty. Díky možnosti okamžité kontroly, jsem výsledky měla k dispozici téměř ihned. Protože vyučování informatiky či jiných počítačových předmětů se většinou vyučuje v rámci sudého nebo lichého týdne, zvolila jsem proto tří týdenní interval pro sběr dat.

⁸⁰ Jazyk SQL (Structured Query Language - Strukturovaný dotazovací jazyk) slouží pro tvorbu univerzálních dotazů v databázích. Dále také umožňuje zakládání tabulek (definování dat), ošetření přístupu k datům, sdílení dat nebo třeba zabezpečení databází.

⁸¹ Konkrétně: Gymnázium Františka Palackého, ISS – COP – Integrovaná střední škola – Centrum odborné přípravy, OA – Obchodní akademie a VOŠ.

6. Finanční náročnost

Díky distribuci dotazníku přes internet jsem ušetřila značnou částku za tisk. Náklady na dopravu byly minimální, protože vybrané školy se nacházejí v místě bydliště. Při osobním jednání se zástupci škol jsem vždy donesla vytištěnou žádost o spolupráci spolu s internetovým odkazem na dotazník. Do každé školy jsem donesla 5 kopií, náklady na tisk jedné stránky bylo 1 Kč, celkové náklady činily tedy 15 Kč.

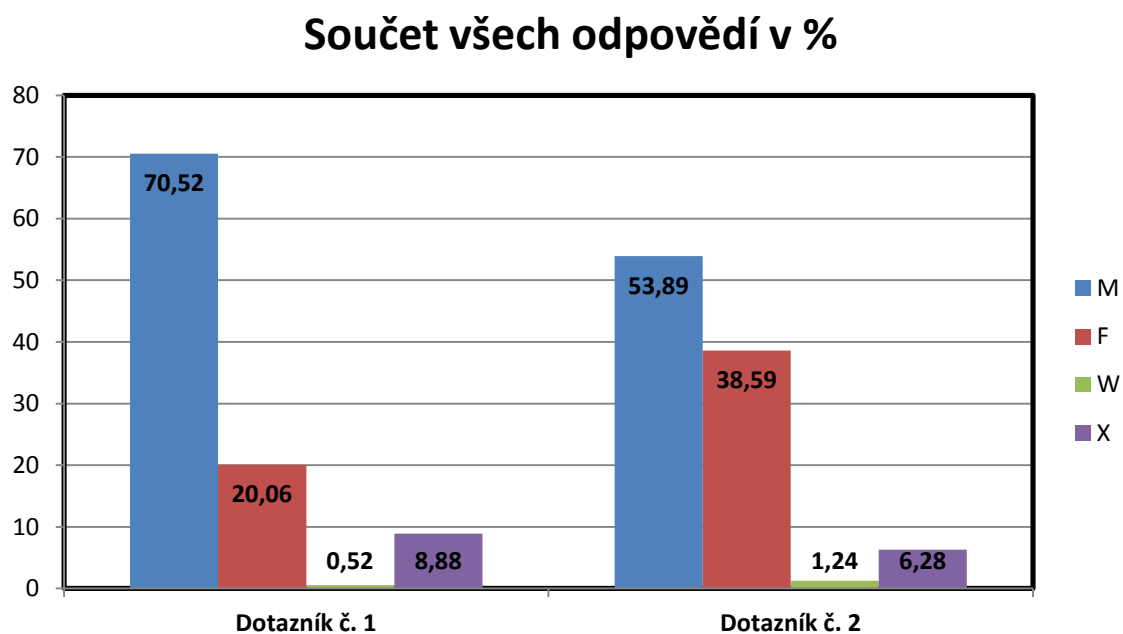
7. Výzkumný tým

Na přípravě a realizaci výzkumu pracuje studentka bakalářského studijního programu Univerzity Palackého v Olomouci oboru Kulturní antropologie - česká filologie Kristýna Ryšková. Na technické stránce výzkumu a tvorbě databáze se podílel IT specialista Jiří Ryška.

8. Analýza a interpretace výsledků

Cílovou skupinou respondentů byli studenti středních škol. Všichni dotazovaní tudíž spadají do věkové kategorie 15 - 19 let. Celkem se mi vrátilo 305 dotazníků, dotazník č. 1 vyplnilo 152 respondentů a 153 respondentů vyplňovalo dotazník č. 2.

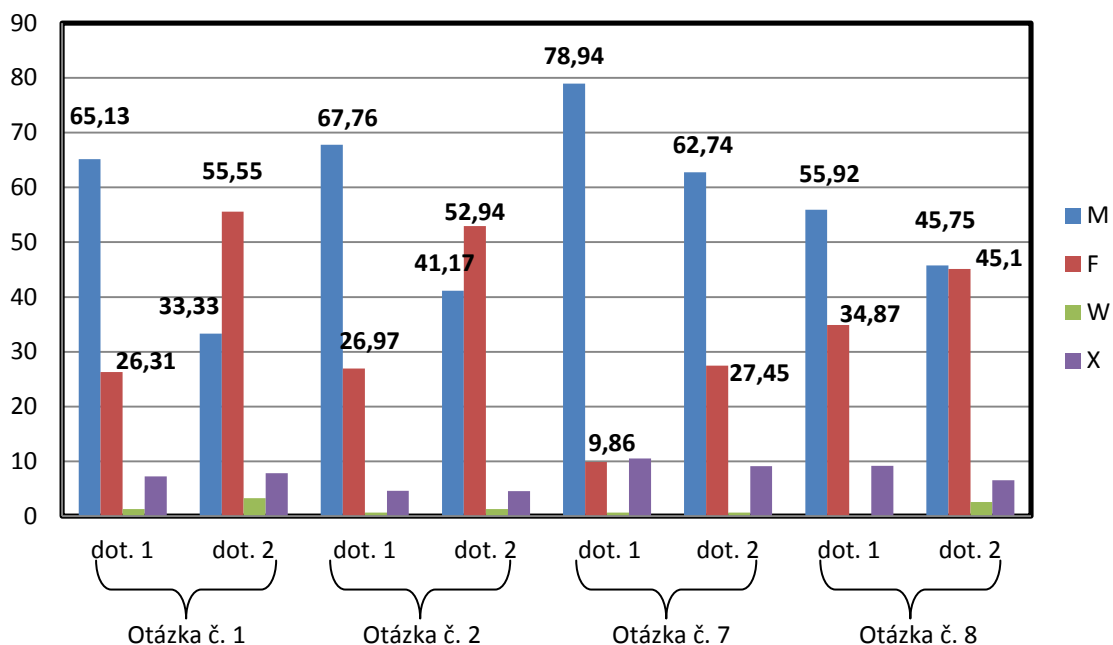
Potvrdila se hlavní výzkumná hypotéza která říkala, že v odpovědích z dotazníku č. 1, ve kterém byly otázky pokládány v generickém maskulinu, budou převládat mužská jména. V dotazníku č. 1 bylo 70,52 % mužských odpovědí, ženských 20,06 %, na otázku nevedlo odpověď 8,88 % respondentů a dvojici jmen uvedlo pouze 0,52 %. Dotazník č. 2 již přinesl vyrovnanější výsledek a poměr mezi mužskými a ženskými odpověďmi se zmenšil. Mužských odpovědí bylo 53,89 % a ženských 38,59 %. Zároveň se zmenšil počet prázdných odpovědí na 6,28% a dvě jména uvedlo 1,24 % respondentů. Podrobnou tabulku se jednotlivými otázkami a odpověďmi uvedu v příloze. Zde postačí jednoduchý graf na znázornění rozdílných výsledků dvou dotazníků.

Graf. č. 1

Dokázala se i vedlejší hypotéza č. 1, která byla zaměřená na kategorii vědomostních otázek. Porovnávala jsem jen odpovědi ze čtyř otázek obou dotazníků a v druhé tzv. splittingové verzi se hodnoty ve všech případech k sobě přiblížily a vytvořily tak velmi vyrovnanou kategorii. V dotazníku č. 1 ve všech odpovědích dominovala mužská jména, kdežto v odpovědích z dotazníku č. 2 již ve dvou případech měla převahu ženská jména. Jedná se o otázky osvícených panovníků a českých spisovatelů pohádek. U otázky č. 8 dokonce byl podíl odpovědí téměř na stejné úrovni, mužská jména 45,75 % a ženská 45,1 %. Rozdíl můžeme vidět v následujícím grafu.

Odpovědi na otázky č. 1, 2, 7 a 8 v %

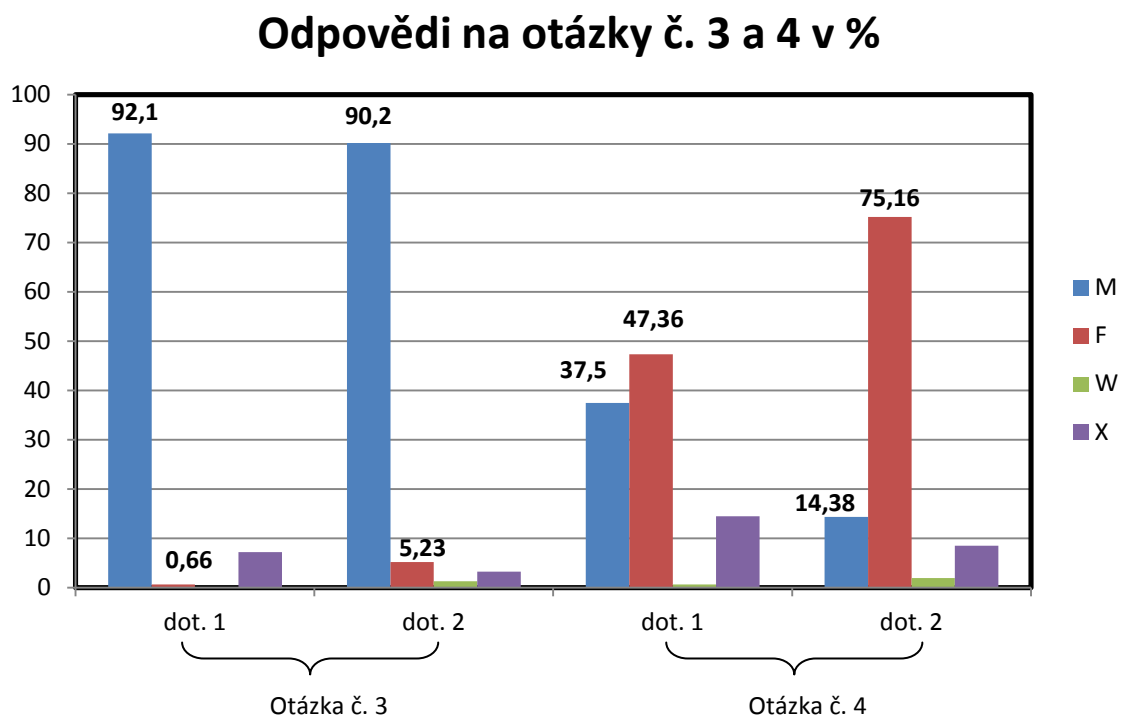

Graf č. 2

Nejvíce je patrný rozdíl u otázek č. 1 a 2. Zatímco dotaz na osvíceného panovníka položený v generickém maskulinu získal 65,13 % mužských jmen, v druhém dotazníku již pouze 33,33 %. Podobné to je u druhé otázky, kde jsem se ptala na významného spisovatele pohádek. První verze dotazníků přinesla 67,76% mužských jmen a pouze 26,97% ženských. Ve druhé verzi se situace opět obrátila, ženská jména získala 52,94 % a mužská 41,17 %.

Otázka č. 7, která se ptala na známé české tenisty nepřinesla takový obrat, přesto je patrný nárůst ženských jmen u dotazníku č. 2. Oproti tomu otázka č. 8 týkající se sportu na bruslích byla vyrovnaná již v dotazníku č. 1, v druhé verzi se tato vyrovnanost ještě více potvrdila.

Druhá vedlejší výzkumná hypotéza se také potvrdila. U otázky č. 3 se nedalo čekat téměř nic jiného, v obou dotaznících jasně převládaly mužské odpovědi, které se pokaždé dostaly přes hranici 90 %. Otázka č. 4 také dopadla podle předpokladů, přesto můžeme sledovat zásadní rozdíly mezi dotazníky. U obou dotazníků převládala ženská jména, přesto u dotazníku č. 2 byl rozdíl mezi mužskými a ženskými jmény mnohem větší. Názorné rozdíly ukáže následující graf.

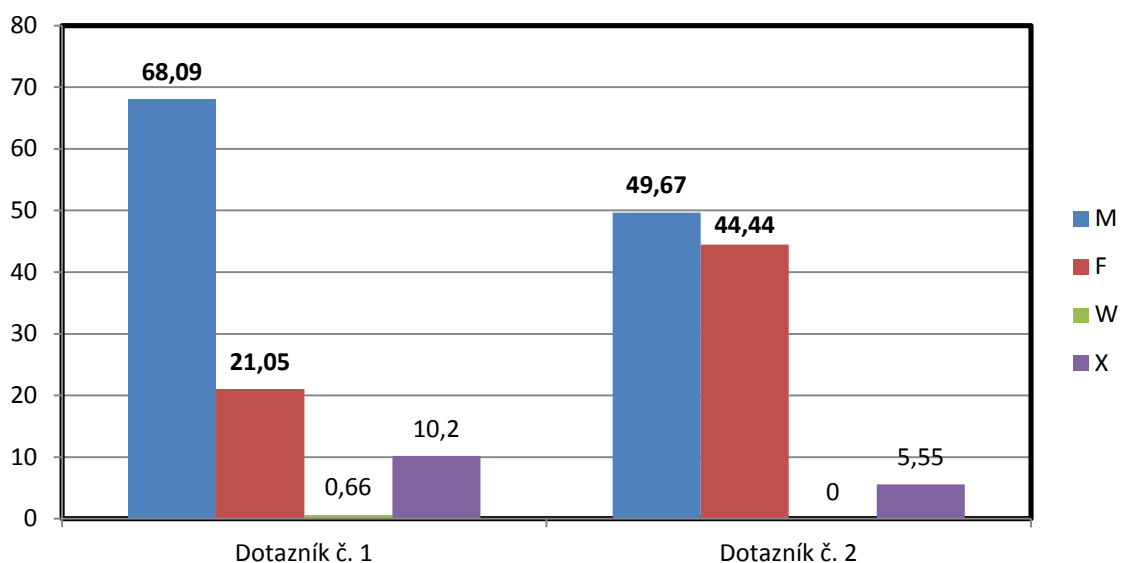
Graf č. 3

Třetí výzkumná hypotéza se také potvrdila. Po sečtení odpovědí ze dvou otázek vyšla jasná převaha mužských jmen a u obou forem dotazníků. Tento výsledek může být ovlivněn neuvážením generického maskulina v singuláru u kategorie jako je moderátor nebo herec. Zároveň musím dodat, že se jedná o celkem problematickou kategorii obecně, protože respondenti vybírali své otázky na základě vlastního vkusu, takže je zároveň možné, že jejich oblíbení herci či moderátoři jsou opravdu muži.

U dotazníku č. 1 převládala mužská jména z 85,85 %, ženy získaly pouze 6,25 %. Druhý dotazník se lišil jen málo, mužská jména měla 79,08 % a ženská 17,65 %. Přestože i tady podíl ženských jmen vzrostl, nejedná se o tak výrazné posuny jako u jiných otázkách.

Vedlejší výzkumná hypotéza č. 4 se nepotvrdila. Předpokládala jsem, že převaha žen učitelek se promítne i asociace respondentů a poměr mezi mužskými a ženskými jmény bude u dotazníku č. 1 vyrovnaný. To se nepotvrdilo, protože zde získala mužská jména 68,09 % a ženy pouze 21,05 %. U druhého dotazníku jsem předpokládala, že ženská jména budou v převaze, ale ani tohle se nepotvrdilo, přestože se rozdíl výrazně zmenšil. Ženských jmen bylo 44,44% a mužských 49,67%.

Odovědi na otázku č. 9 v %

Graf č. 4

Z grafu je patrné, že výsledky jsou naprosto opačně, než jsem předpokládala. Převaha mužských jmen dokonce i u dotazníku č. 2 mě překvapila. Zde se prokázalo, že vliv generického maskulina může zkreslit realitu. Pokud bychom se řídili pouze výsledky z prvního dotazníku, mohli bychom tvrdit, že povolání učitele je spíše mužskou záležitostí. Samozřejmě svou roli zde může hrát také osoba, která zadávala studentům dotazník vyplnit.

Z výše uvedených údajů a grafů, však bylo prokázáno, že formulace otázky výhradně v generickém maskulinu může výrazně ovlivnit odpovědi respondentů.

Závěr

Ve své práci jsem představila problematiku genderu, která se odráží v jazyce. Spojením jazyka a genderu se zabývá genderová lingvistika, která je v našem prostředí poměrně novou disciplínou. Teoretická část byla zaměřená na vysvětlení základních pojmů od samotného pojmu gender, genderový stereotyp, přes jazyk, genderovou korektnost až ke generickému maskulinu. Generické či tzv. bezpříznakové maskulinum je jedním z hlavních okruhu zájmů genderové lingvistiky v České republice a zároveň bylo i stěžejním tématem empirické části.

Výzkumná část se snažila dokázat vliv generického maskulina v otázce na odpovědi respondentů. Výzkum ukázal, že generické maskulinum ovlivňuje odpovědi, a proto téměř ve všech otázkách měla mužská jména převahu. Výjimkou byla otázka č. 4 *Který český herec, nebo herečka je podle Vás nejvíce spojen/a s českými Večerníčky?*, která i v podobě s generickým maskulinem obsahovala více odpovědí s ženskými jmény. V této splittingové podobě byl však podíl ženských odpovědí mnohem vyšší. Ve všech odpovědích na otázky z dotazníku č. 2 převládala tendence, která snižovala poměr mezi mužskými a ženskými odpověďmi. Zároveň se snížilo procento prázdných či relevantních odpovědí a zvýšilo se číslo odpovědí se dvěma uvedenými jmény.

Aktivita genderové lingvistiky se v České republice zaměřuje na snahu o úpravu jazyka tak, aby byl genderově korektní. Za největší problém považuje právě nadužívání generického maskulina a genderových jazykových stereotypů. Zde platí, že čím více se opakují, tím více máme tendenci jim věřit. Možná jako česká společnost jsme příliš jazykově konzervativní a jakékoli snahy o změnu vnímáme velmi negativně.

Eva Hauserová v jejím blogu přirovnala tuto situaci k té, když Slováci v parlamentu těsně po svržení komunistického režimu vyvolali dlouhý a urputný “boj o pomlčku”. Místo Československa, chtěli žít v Česko-Slovensku. Stejně jako genderová lingvistika, i oni se snažili o zviditelnění v jazyce. Tehdy se také v Čechách našel jen málokdo, kdo by to chápal. Ale pro Slováky to bylo důležité, a také snad proto se pomlčka začala i používat. Autorka svůj příspěvek uzavírá větou, se kterou naprosto souhlasím, a proto si ji dovoluji citovat a tím uzavřít i mou práci. *“Snad by se Čechové a Češky mohli naučit větší toleranci vůči jevům, které je samotné třeba netrápí a nezajímají, ale pro část populace jsou přesto důležité.”*

Seznam použité literatury

- A. OAKLEYOVÁ. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. 171 s. ISBN 80-7178-403-6.
- BARKER, Chris. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006. S. 57. 208 s. ISBN 80-7367-099-2.
- BEAVUOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. Praha, Orbis: 1968. 412 s.
- ČEJKA, Mirek, LOTKO, Edvard. *Jazyk a jazykověda I. Úvod do studia jazyka pro bohemisty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. 172 s.
- ČERNÝ, Jiří. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. S. 17. ISBN 80-85885-96-4.
- ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico, 1998. S. 218. 248 s. ISBN 8085839245.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. Jazyk a ženy a neb Feministická lingvistika. In *O češtině*. Praha: Česká televize 2007. ISBN 978-80-85005-83-7.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. Jazyk pro druhé pohlaví. In *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997. S. 146 - 147. ISBN 80-200-0617-6.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. Mluva mužů a žen. In *O češtině*. Praha: Česká televize, 2007. S. 164 - 169. ISBN 978-80-85005-83-7.
- Co je gender mainstreaming?. In: GENDEROVÉ NÁSTROJE / GENDER TOOLBOX [online]. 2007 [cit. 2013-03-22]. Dostupné z: http://www.gendertoolbox.org/toolbox/toolboxCZ/Tschechische%20Version/5CZMaterialien/PDF_cz/5.1.1%20Gender%20Mainstreaming_cz.pdf
- DANEŠ, František. Ještě jednou "feministická lingvistika". *Naše řeč* [online]. 1997, roč. 80, č. 5 [cit. 2013-03-26]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7412>
- GEIST, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: VICTORIA PUBLISHING, a. s., 1992. 647 s. ISBN 80-85605-28-7.
- HOFFMANNOVÁ, Jana. Feministická lingvistika?. *Naše řeč*. 1995, roč. 78, č. 2. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7234>
- HOVORKOVÁ, Kateřina. Firmy proti diskriminaci žen nasadily samolepky a genderově korektní jazyk. In: idnes.cz/Finance [online]. 2011 [cit. 2013-03-21]. Dostupné z: http://finance.idnes.cz/firmy-proti-diskriminaci-zen-nasadily-samolepky-a-genderove-korektni-jazyk-176-/viteze.aspx?c=A111208_1697729_viteze_sov
- HRDLIČKOVÁ, Alena. *Úvod do gender studies*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. 165 s. ISBN 978-80-86708-41-6.
- <http://www.genderstudies.cz/>
- <http://www.valdrova.cz/>

Jana Valdřová. *PF JU - Katedra germanistiky* [online]. 2005 [cit. 2013-03-17]. Dostupné z: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/nj/valdrova_cz.php

JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita – vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. 288 s. ISBN 9788024722849.

KOPECKÝ, Josef. Sexistické narážky v kampani. Nevyhnuli se jim Zeman ani Schwarzenberg. In: *iDNES / Zprávy*. [online]. 2013 [cit. 2013-03-22]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/zeman-ani-schwarzenberg-se-v-kampani-nevyhnuli-sexistickym-poznamkam-1es-/domaci.aspx?c=A130124_120224_domaci_kop

MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon, 1999. S. 51-53. 80-85850-61-3

MAŘÍKOVÁ, Hana a kol. *Velký sociologický slovník*. I., A-O Praha: Karolinum, 1996. 747 s. ISBN 8071843113.

NIKLESOVÁ, Eva. *Gender v kontextu edukačním a literárním*. České Budějovice: Vlastimil Johanus, 2011. 130 s. ISBN 978-80-87510-06-3.

NÜNNING, Ansgar (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006. 912 s. ISBN 80-7294-170-4.

OSVALDOVÁ, Barbora. *Česká média a feminismus*. Praha: Slon/Libri, 2004. ISBN 80-7277-263-5.

Pojem korektní. In: *ABZ: Slovník cizích slov* [online]. [cit. 2013-03-21]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/korektni>

RENZETTI, Claire M., CURRAN, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Praha, Karolinum: 2003. 642 s. ISBN 80-2460-525-2.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.: Gender & sociologie [online]. 2005 [cit. 2013-03-10]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/departments/cz/4/42/Gender-sociologie.html>

SOUKUP, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum, 1996. 303 s. ISBN 8071841587.

SPENDER, Dale. Jazyk z dílny mužů [orig. Man-Made Language]. Překlad Renata Kamenická. In: *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Praha: Slon, 1998. S. 250. ISBN 80-85850-67-2

STRÁNSKÁ, Eva. *Genderové diference v mluveném a psaném projevu žáků základní školy jako aktuální problém současné pedagogiky*. Olomouc, 2011. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Vedoucí práce M. Krobotová.

TRÁVNÍČEK, Jiří, HOLÝ, Jiří (ed.). *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno, Host: 2006. S. 406. ISBN 80-7294-170-4.

VALDROVÁ, Jana. *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí, 2004. 232 s. ISBN 8090322832.

VALDROVÁ, Jana. Gender a jazyk. In: *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních*

školách. Smetáčková, I., Vlková, K. Praha: Otevřená společnost, 2005. Str.57-59. ISBN 80-903331-2-5.

VALDROVÁ, Jana. *Gender a společnost*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. 236 s. ISBN 80-7044-808-3.

VALDROVÁ, Jana. Jazyk jako demokratizace společnosti: Lingvistika odhaluje genderové nerovnosti. TransLIDÉ [online]. 2000 [cit. 2013-03-26]. Dostupné z: <http://www.translide.cz/demokratizace>

VALDROVÁ, Jana. Novinové titulky z hlediska genderu. In: *Náše řeč*, roč. 84, 2001. č. 2, str. 90-96.

VALDROVÁ, Jana. Stereotypy a klišé v mediální projekci genderu. In: *Sociologický časopis*, XXXVII, 2001/2, s. 185. ISSN 0038-0288.

VALDROVÁ, Jana; KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka; PACLÍKOVÁ, Pavla. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování*. Praha: MŠMT, 2010. 80 s.

Přílohy

Příloha č. 1 – Dotazník č. 1

Vážení respondenti,

obracím se na Vás s prosbou o vyplnění následujícího dotazníku, který je součástí mé bakalářské práce. Studuji oborovou kombinaci kulturní antropologie-česká filologie na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Ujišťuji Vás, že dotazník je naprosto anonymní, data z něj získána budou zpracována hromadně a výsledek bude prezentován statistickými údaji.

Předem děkuji za upřímné vyplnění dotazníku.

Kristýna Ryšková

1. Jaký panovník je v českých zemích nejvíce spojován s reformami a osvícenstvím?

.....

2. Kdo je podle Vás nejznámější český spisovatel pohádek?

.....

3. Který český zpěvák je podle Vás nejznámější jak u nás, tak i v zahraničí?

.....

4. Který český herec je podle Vás nejvíce spojen s českými Večerníčky?

.....

5. Který český herec je podle Vás nejznámější?

.....

6. Který český moderátor je podle Vás nejznámější?

.....

7. Který současný český tenista je podle Vás nejlepší?

.....

8. Kdo je podle Vás nejznámější český sportovec, který ke svému sportu potřebuje brusle?

.....

9. Vymyslete si typické jméno a příjmení pro učitele. Použijte svou fantazii.

.....

10. Vymyslete si typické jméno a příjmení pro studenta. Použijte svou fantazii.

.....

Příloha č. 2 – Dotazník č. 2

Vážení respondenti,

obracím se na Vás s prosbou o vyplnění následujícího dotazníku, který je součástí mé bakalářské práce. Studuji oborovou kombinaci kulturní antropologie-česká filologie na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Ujišťuji Vás, že dotazník je naprosto anonymní, data z něj získána budou zpracována hromadně a výsledek bude prezentován statistickými údaji.

Předem děkuji za upřímné vyplnění dotazníku.

Kristýna Ryšková

1. Jaký panovník, nebo panovnice je v českých zemích nejvíce spojován/a s reformami a osvícenstvím?

.....

2. Kdo je podle Vás nejznámější český spisovatel nebo spisovatelka pohádek?

.....

3. Který český zpěvák, nebo zpěvačka je podle Vás nejznámější jak u nás, tak i v zahraničí?

.....

4. Který český herec, nebo herečka je podle Vás nejvíce spojen/a s českými Večerníčky?

.....

5. Který český herec, nebo herečka je podle Vás nejznámější?

.....

6. Který český moderátor, nebo moderátorka je podle Vás nejznámější?

.....

7. Který současný český tenista, nebo tenistka je podle Vás nejlepší?

.....

8. Kdo je podle Vás nejznámější český sportovec, nebo sportovkyně, který/á ke svému sportu potřebuje brusle?

.....

9. Vymyslete si typické jméno a příjmení pro učitele, nebo učitelku. Použijte svou fantazii.

.....

10. Vymyslete si typické jméno a příjmení pro studenta, nebo studentku. Použijte svou fantazii.

.....

Příloha č. 3 – Kompletní tabulka odpovědí

Otázka	Dotazník	Odpovědi			
		M	F	W	X
1	1	99	40	2	11
	2	51	85	5	12
2	1	103	41	1	7
	2	63	81	2	7
3	1	140	1	0	11
	2	138	8	2	5
4	1	57	72	1	22
	2	22	115	3	13
5	1	133	6	1	12
	2	117	26	1	9
6	1	128	13	0	11
	2	115	28	1	9
7	1	120	15	1	16
	2	96	42	1	14
8	1	85	53	0	14
	2	70	69	4	10
9	1	88	47	1	16
	2	57	86	0	9
10	1	119	17	1	15
	2	95	50	0	8

Příloha č. 4 – Desatero genderové korektnosti

1. Vyhýbejme se genderově stereotypnímu uvažování o mužích a o ženách.
2. Nezesměšňujme ženy nebo muže, které/kteří se chovají genderově nestereotypně.
3. Neoznačujme jako výjimky ženy/muže, které/kteří působí v méně typických rolích.
4. Neospravedlňujme genderové stereotypy pořekadly a příslovími, odkazy na přírodu či na vědecké authority.
5. Nehodnotme rozdílně tentýž projev chování u žen a u mužů.
6. Všimějme si, jak je ženské tělo zneužíváno jako zkrášlující a sexuálně stimulující objekt v reklamě, apod.
7. Používejme tvary obojího rodu tam, kde mají označovat ženy i muže.
8. Užívejme ženské tvary názvů profesí, zejména tam, kde se jedná o konkrétní ženu.
9. Všimějme si rozmanitosti, která existuje mezi ženami. Všimějme si rozmanitosti, která je mezi muži.
10. Přemýšlejme, čemu se smějeme.